

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта-махсус таълим вазирлиги

Наманган муҳандислик-қурилиш институти

Қурилиш технология факультети

Кимёвий технология кафедраси

Йўлдашев Иномжон Расулжон ўғлининг

Касб-ҳунар коллежларида таълим олувчиларнинг мустақил таълим фаолиятида
замнавий педагогик технология ва улар асосида яратилган интерфаол усуллардан
фойдаланиш

Битирув малакавий иши

Наманган – 2018 йил

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Фан тараққиётининг замонавий босқичида хусусий методикалар мустақил илмий соҳа сифатида шаклланиб, уларнинг ўз назарий концепциялари шаклланимда, кўплаб хусусиятлари илмий жиҳатдан тадқиқ қилиниб, янги табиқий соҳалар юзга келмокда. Бу эса ўз навбатида фанларни ўқитиш жараёнини технологиялаштириш учун мустақкам асосни яратади. Турли фанлар (кимё, математика, физика)ни ўқитишнинг хусусий методикаларида тушунчаларни шакллантиришнинг асослари етарлича тадқиқ қилинган, шаклланиш босқичлари (тушунчани киритиш мотивацияси, унинг ўзига хос жиҳатларини аниқлаш, ўзлаштирилган тушунчани олдингилари билан боғлаш ва амалда қўллаш) белгилаб олинган, ҳар бир босқичга мувофиқ ҳаракатлар мазмуни шакллантирилган, ушбу ҳаракатларни ўзлаштиришга қаратилган мустақил машқлар турлари ишлаб чиқилган.

Шуни қайд этиш лозимки, таълимни технологиялаштириш доимо амалга ошириб келинган, бироқ унинг даражаси одатда ўз давридаги методларнинг ривожланиш даражасига мувофиқ бўлган. Илгаридан қўлланилиб келинган ҳолатлар, яъни мавзуларнинг режалаштирилиши, дарс мақсади ва мақсадни амалга оширишга хизмат қилувчи воситалар, назорат материалларини белгилаш асосида машғулотлар режасининг ишлаб чиқилиши кабилар ўқув жараёнини технологиялаштиришнинг айрим кўринишлари ҳисобланади..

Таълимнинг бугунги вазифаси ўқувчиларни кун–сайин ошиб бораётган ахборот–таълим муҳити шароитида мустақил фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборатдир. Бунинг учун уларга узлуксиз равишда мустақил ишлаш имконияти ва шароитини яратиш зарур. Айтиш лозимки, таълим соҳаси жамият ҳаётининг барча соҳасида ўзига хос муҳим аҳамият касб этса, таълим фаолияти эса, жамият иқтисодий ривожланишининг муҳим бир бўлаги ҳисобланади. Шу сабабли, касбий таълим жараёнини технологиялаштириш, аниқ вазифаларни қўйган ҳолда, дарс машғулотларининг усул ва воситаларини тўғри танлаш орқали шахснинг интеллектуал салоҳияти ва ижодий қобилиятини ривожлантириш, жамиятдаги ҳар бир фуқаронинг аниқ ва табиқий фанлар бўйича билим ва малакасини ошириш, тезкор таълим учун шарт-шароит яратиш муҳимдир

Хозирги кунда таълим жааенида интерактив методлар инновацион технологиялар педагогик ва ахбоот технологияларини укув жараенига куллашга булган кизикиш эътибор кундан кунга кучайиб бормокда бунинг сабабларидан бири шу вақтгача анъанавий таълимда укувчи талабалани факат тайер билимларни эгаллашга ургатилган булса замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини узлари кидириб топишларига мустақил урганиб тахлил килишларига хатто хулосаларни хам узлари келтириб чиқараишларига ургатди Укитувчи бу жараенда шахснинг ривожланиши шаклланиши билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан таълим жараенида укувчи талаба асосий фигурага айланади шунинг учун касб хунар коллежларида малакали касб эгаларини тайерлашда замонавий укитиш методлари интерактив методлари интерактив методлар инновацион технологияларнинг урни ва роли бенихоя каттадир Педагогик технология ва педагогик махоратга оид билим тажриба ва интеактив методлар укувчи талабаларни билимли етук малакага эга булишларини таъминлайди Анънавий укитиш тизими айтиш мумкинки езма ва огзаки сузларга таяниб иш куриши туфайли ахборотли укитиш сифатида тавсифланади чунки укитувчи фаолияти биргина укув жараенининг ташкилотчиси сифатида эмас балки нуфузли билимлар манбаига айланиб бораётганлигини таъкидлаган холда бохоланмокда бу бир томондан Иккинчидан илмий техник тарақкиетнинг ривожланаётган босқичида ахборотларнинг кескин купайиб бораётганлиги ва улардан укитиш жараенида фойдаланиш учун вақтнинг чегараланганлиги шунингдек ешларни хаётга мукамал тайерлаш талаблари таълим тизимига янги инновацион технологияларни жорий этишни такозо этмокда.

Шу нуктаи назардан биз касб-хунар коллежларида кимё фанидан мустақил ишларни олиб боришни инновацион технологиялар асосида такомиллаштиришни битирув малакавий иши сифатида режалаштирдик

Ишнинг мақсади. Замонавий информацион ва коммуникацион технологиялар, рақамли ва кенг тармоқли телекоммуникация алоқалари ва Интернет тизимини ҳар бир оила ҳаётига кириб келишини таъминлашга кўмаклашиш борасида республикада барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Таълим тизими ўзининг Ziyonet тармоғига эга бўлиб бунда, таълим тизими, таълим муассасаларидаги ҳаёт, илм-фан ва бошқа янгиликларни, маълумотларни ўзида мужассам этган. Уларни ўқув жараёнига доимий тадбиқ этиб бориш, ўтиладиган дарс мазмунини олинган маълумотлар асосида доимий янгилаб бориш асосида олиб боришга эришишдан иборат.

Тадқиқот вазифаси. *Кўзланган мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни хал қилиш зарур бўлади:*

- битирув малакавий ишнинг долзарблигини аниқлаш
- дарсларни мустақил иш шаклида олиб боришнинг ўқув меёрий талабларини ўрганиш;
- педогогик инновацион технологиялар ва унинг турларини ўрганиш;
- инновацион педагогик технологиялар асосида дарсларни ташкил этиш;
- ҳар бир дарсга замонавий информацион ва коммуникацион технологиялар, рақамли ва кенг тармоқли телекоммуникация алоқалари ва интернет тизимларидан олинган маълумотлар асосида ёндошиш;

- кимё фанидан “Даврий системанинг VIII- гуруҳ элементлари” мавзусидаги маъруза дарси ишланмасини яратиш ва ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш.

- Тадқиқот натижасида эришилган натижалар ва қўйилган муаммо ечими бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти. Касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейлари

Тадқиқот услуби. Ўқув - методик

Ишнинг янгилиги. Инновацион педагогик технологияларга таянган ҳолда дарсларга қўйиладиган талабларни ўрганилади ва касб-ҳунар коллежларида кимё фанидан “Сув ва унинг хоссалари” мавзуси мисолида мустақил ўқитиш методикаси ишлаб чиқилади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Ўқитувчи дарс жараёнини, иштирокчиси, бошқарувчиси вазифасини бажаради. Дарс самараси ва натижасини ўқувчиларнинг ўзлари баҳолайдилар. Ўқитувчи эса назоратчи ва бошқарувчилик вазифасини бажаради..

Мустақил дарс ўқувчиларда мантиқий ва интуитив фикрлашни ривожлантиришга кўмаклашади. Натижада дарсда ўқувчининг мавжуд имкониятлари шаклланади. Бундай ўқувчи ўзидаги имкониятларни амалиётда қўллай бошлайди.

Ўқитувчи ва ўқувчилар орасида ижодий ҳамкорлик шаклланади. Ўқувчи мустақил билим олишга интилади ва у ўз фаолиятини олий шакли сифатида рўёбга чиқара бошлайди. Ўқувчиларнинг ижодий меҳнатга тайёрлаш, малака ва кўникмаларни эгаллаш имкониятларини берувчи билиш ва амалий фаолиятларга йўллаш учун турли туман янги педагогик технологияларга таянган ҳолда таълим беришга тизимли ёндошиш, ўқув вақтини тежаш, дарсни қизиқарли қилиб, ўқувчини чарчатмаслик натижасида юқори самарага эришиш ижодий дарс натижасини кўрсатади.

I. АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

1.1. Ўқув жараёнида мустақил таълимнинг ташкил этиш ва бошқариш

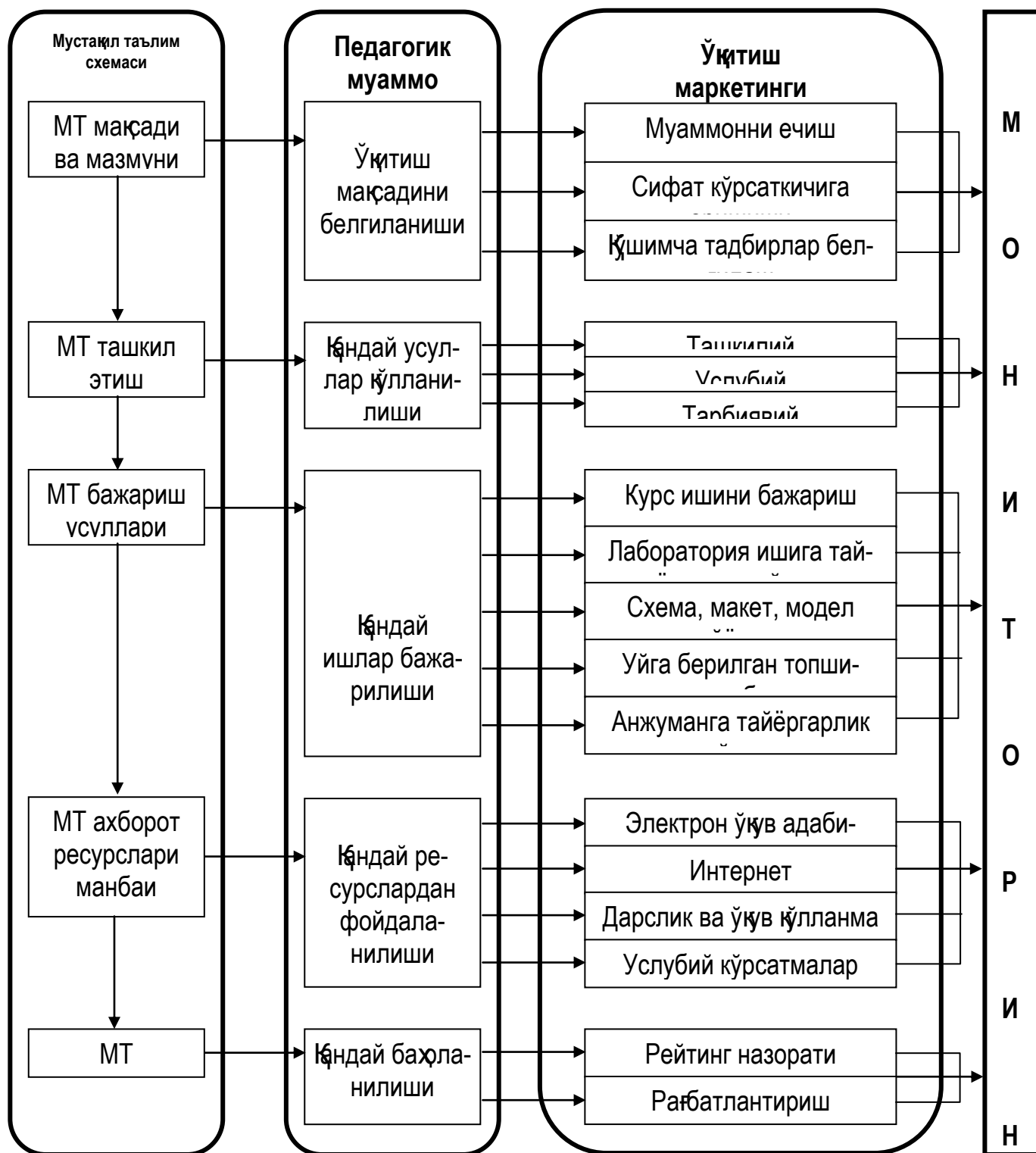
XXI асрда – ахборот (информацион) технологиялар асрида – мустақил таълимнинг салмоғи ва роли тез суръатда ортиб боради, бу эса ахборотлар билан ишлашда янги билимларга эга бўлишга имкон беради. Мустақил таълим инсоннинг турли хил фаолиятларининг ажралмас қисмига айланмоқда, аста-секин доминантли ўринни эгалламоқда. Фақат матнли ахборотни намоён этувчи «китоб» тарзидаги мустақил таълимдан комплекс ахборотларга (матнли, графикли, аудиовизуал) эга бўлишни таъминловчи «экран» тарзидаги мустақил таълимга ўтиш бунга имкон беради. Янги ахборот ва коммуникатив воситалар турли хил ахборотларга кенг кўламли ва тез имконият яратган ҳолда ҳаётимизнинг кўпгина: илмий, таълим, ишлаб чиқариш, ташкилий, бошқарув ва бу соҳаларидаги мустақил таълим жараёнини фаоллаштиради. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2013 йил 2 августдаги 278 – сонли “Олий таълим муассасаларини замонавий ўқув адабиётлари билан таъминлашни такомиллаштириш тўғрисида”ги буйруғига 1- иловасининг 9 бобида мустақил таълимни ўқитиш тизими бўйича белгиланган вазифалар ҳам юқоридаги фикрларни тўлақонли тасдиқлайди. Шу нуқтаи назардан мустақил таълимнинг ривожланиши билим, ўқув ва кўникмаларга эга бўлишнинг асосий механизмларидан бири сифатида қаралувчи янги ўқув технологияларини таълим жараёнига жорий этиш заруратини тақозо этади.

Мустақил таълими ривожлантиришда ижтимоий, иқтисодий, ахборот ва бошқа шартлар ётади. Бу ҳар бир таълим олувчини ахборот-маълумотларга эга бўлиш ва қайта ишлаш услубиётига, яшаш ва ўқишда ўқиш усуллари, ёзмалар киритишга, ўзини тайёрлаш, ташкиллаштириш принципларига, янги ахборотларни таҳлил этишда билимлардан фойдаланишга, ўзлаштирганлигида ўзини-ўзи назорат этишга ва ахборотларни алмаштириш техникасига ўргатишни билдиради.

Ўқишда мустақиллик (билиш, тафир этишда мустақиллик) билиш, тафир этиш жараёнларини ва барча ўқув фаолиятини фаоллаштиришнинг зарурий шартларини ўзида мужассам этади, бир вақтнинг ўзида доимий ва тез ривожланиб бораётган билимлар, техника, технологияларнинг янгиланиб бориши, маънавият ва маданиятнинг ривожланиши, адабиёт ва санъатнинг такомиллаштиб бориш шароитида шахсни ҳаётга ва меҳнат қилишга тайёрлашнинг йўлларида бири ҳисобланади.

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида ўқишни, мустақил билим олишни индивидуаллаштириш ҳамда масофавий таълим тизими технологияси ва воситаларини ишлаб чиқиш ва ўзлаштиришга катта эътибор қаратилган.

Мустақил таълимнинг ташкил этиш ва бошқаришнинг мантиқий тизимини шакллантириш ҳамда амалга ошириш концепцияси яратилган бўлиб, бу ўз-ўзимдан таълимнинг бу турида маниторинг олиб боришни таъазо этади (X-схема).

Мустақил таълимни ташкиллаштиришда талабалар учун қуйдагилар асосий ҳисобланади:

- фикрлаш қобилиятини ривожлантириш (психологик асослар бўйича);
- амалий қобилиятни юксалтириш (мутахассислик асослари бўйича);
- ташкилий-техник билимларни қўллашни ва маҳоратни юксалтириш (маҳоратни орттириш орқали);
- илмий ташкиллаштириш (таълимда ўқишни давом эттирувчи иқтидорли ёшларни тарбиялаш орқали).

Мустақил таълим ташкиллаштиришга педагогик муаммо сифатида қаралса унда ўқитиш маркетинги ташкилий, услубий ва тарбиявий нуктаи назарларни ўз ичига олади.

Мустақил таълимнинг самарали ташкилий-услубий таъминотининг асосий принциплари қуйдагилардан иборат:

- мустақил таълимни анъанавий ўқиш ва илмий-тадқиқот ишлари билан узвий ва узлуксиз ўзаро алоқасини яратиш;
- мустақил таълимдан фойдаланиш эҳтиёжини белгиланган масалани ҳал этиш, ўзининг касбий ва маънавий қизиқишларини қондириш воситаси сифатида шакллантириш;
- мустақил таълимни педагогик ва шахсий бошқариш (жамоа ва индивидуал тарзда);
- мустақил таълимнинг ахборот ресурсларига кенг ва тезкор имкониятни таъминлаш;
- мустақил таълимнинг самарали технологияларини ва унинг сифати устидан амалий назоратни қўллаш.

Мустақил таълимда талаба ва ўқитувчининг ҳаракатлари қуйидаги схема бўйича бажарилиши лозим:

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури асосида ўқув-тарбиявий жараёнга тизимли ёндошишни ҳисобга олган ҳолда кўрсатилган чора-тадбирлар комплексининг бажарилиши кадрлар рақобатбардошлигининг гарови бўлиб хизмат қилади.

Ташкилий жиҳатдан ўқитувчи ва талабадан мустақил таълимни аниқ ташкиллаштиришни талаб қилади. Информацион-ахборотлар даври тез ривожланиб бораётган бир даврда нима учун ўқув юртларида барча талабалар ҳам иқтидорли, илмни ўзлаштира оладиган, мустақил фикр юрита оладиган бўлиб етишмайди? Ушбу соҳада мулоҳаза юритадиган бўлсак билим берувчи ва билим олувчи, яъни талабаларни алоҳида ўрганишимиз керак бўлади. Мустақил таълимни олиб бориш ўқитувчидан аудитория соатларини олиб боришга қараганда ўзгача аҳамият касб этади. Баъзи ҳолларда мустақил таълимни маърузачи, ўқитувчи (амалий, тажриба машғулотларини олиб борувчи) лар яхши олиб боролмасликлари мумкин. Мустақил таълимни ўз соҳаси бўйича касб соҳиби бўлган,

ўз фанини севадиган, бошқа фанлар билан боғлай оладиган ҳамда педагогик маҳоратга эга бўлган, ҳар бир талабани кадрлайдиган, талаба фикри, қизиқиши, таклифини инобатга оладиган ўқитувчилар олиб бориши мақсадга мувофиқдир. Унинг асосий вазифаси фақатгина билим ва кўникма бериш эмас, балки билим ва кўникмаларни эгаллашида ўзларини шахсий йўлларини топишга кўмаклашишдир. Унинг устувор вазифасидан бири – талабаларга таълим олишида шундай стратегияни шакллантириши керакки, талаба ўқитувчисиз ҳам ўзи билим олишни ҳал қила олсин.

Мулоҳазамишни иккинчи иштирокчиси бу талаба қандай бўлиши керак. Ҳар бир талаба ўқитувчи томонидан юқорида келтирилган хусусиятларни кадрлашини ва унга жавобан ўз муносабатини шакллантиришини эсда тутишимиз лозим. Талабани қуйидаги хусусиятларини англаб етмоқ, ўрганмоқ керак:

- билим олишга эҳтиёжини;
- ҳаётий тажрибасини;
- кадрият ва эътиқодини;
- интеллектуал маҳоратини;
- билим олишга ёндашувини;
- ўқишга иштиёқини;
- феъл-атворини;
- маълумотларни қабул қилиш қобилиятини;
- тарбиясини;
- тил билишини;
- компьютер саводхонлигини;
- эсда сақлаш қобилиятини.

Тарбиявий жиҳатдан ўқитувчи томонидан талаба мустақил таълимни ташкиллаштиришга катта аҳамият берилиши билан асосланади. Мустақил таълим ташкил этишда қуйидаги тамойиллардан фойдаланади:

- ўқитишнинг тарбиявийлиги;
- ўқитишнинг илмийлиги;
- ўқитишга тизимли ёндашув;
- назария билан амалиётни боғлиқлиги;
- талабаларни онглилиги ва фаоллиги;
- ўқитишнинг кўргазмалилиги.

Услубий жиҳатдан мустақил таълимни ташкил этиш аудитория машғулотлари ҳажми учун ба-жариладиган ишлар билан тенг ва унданда юқори бўлиши кўзда тутилади.

Мустақил таълимни асосий элементларидан бири талабаларни ўқитишда ташқи ва ички назоратни ўрнатишдан иборатдир. Ташқи назорат шакли сифатида таълим стандарти, ўқув режаси, ўқув жараёнини баҳолаш мезонлари, ўқув ахборот ресурсларини яратилиши ва ўқитувчиларни малака оширишлари инобатга олинса, ички назорат шакли сифатида талабанинг қизиқиши, ўқув ҳолати, бандлик ҳолати, ижтимоий ҳаёти ва ўқув жараёнининг маркетинги ўрганилади.

Мустақил таълимни услубий жиҳатини ташкиллаштиришда қуйидагилар инобатга олиниши мақсадга мувофиқ:

- ижодий таълим марказини ташкил этишга;
- педагогик технологияларга;
- ўқитишни информацион-ахборот манбалар базасига;
- мустақил таълимни қўллаб-қувватловчи билимларни баҳолаш тизимига;
- кафедралар билан иш берувчиларни ижтимоий ҳамкорлигига;
- бозор иқтисодиётини таъсирини кучайиб боришига;
- замонавий техник таъминотни янада кучайтиришга;
- ўқув жараёнини бошқаришда демократик тамойилларга ёндашувга;
- бошқарув бўғинси томонидан янгиликларни қўллаб-қувватлашга.

1.2. Мустақил таълимнинг шакллари

Мустақил таълимнинг турли хил шакллари мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардир:

Дарслик ёки ўқув қўлланмалар бўйича фанлар боблари ва мавзуларини ўрганиш (уларнинг етарлича миқдорда мавжудлигида). Бундай ташкилий шакл одатга кўра амалий жиҳатдан мустақил таълим тажрибасига эга бўлмаган биринчи курс талабалари учун мақсадга мувофиқдир. Бу ишларнинг натижалари бажарилган рефератлар, индивидуал топшириқлар ва боблар бўйича семинарлар текширилади.

Тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш, бу эса ўқитувчи учун асосий материални баён этишга катта эътибор ажратишга имкон беради. Тарқатма материал ҳар бир маъруза учун тайёрланади. Мустақил таълимнинг бундай ташкилий шакли умумқасбий ва махсус фанлар учун одатга кўра юқори курс талабалари учун мақсадга мувофиқдир. Ушбу ишларнинг натижалари тегишли аттестация босқичларида текширилади.

Автоматлаштирилган ўргатувчи назорат қилувчи тизимлар билан ишлаш, бу эса маъруза машғулотлари доирасида ҳам, лаборатория ишларига ёки амалиёт машғулотларига тайёргарлик доирасида ҳам олиб борилади. Мустақил таълимнинг бундай шакли барча курс талабалари учун мақсадга мувофиқ бўлиб, ахборот технологиялар кенг қўлланиладиган таълим муассасалари учун хосдир.

Махсус ёки илмий адабиётлар (монографиялар, мақолалар) бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш: ҳисоблаш, график топшириқлар ёки рефератлар, курс ишлари ёки лойиҳалар, битирув малакавий ишларини бажаришда. Мустақил таълимнинг ушбу ташкилий шакли барча курс талабалари учун мақсадга мувофиқдир. Унинг натижалари тегишли рейтинг – назорат босқичларида текширилади.

Янги техникаларни, жиҳоз ва ускуналарни ва технологияларни ўрганиш: малакавий амалиётлар ўтказишда, тадқиқотларда иштирок этишда, ишлаб чиқариш буюртмаси (реал) муайян ишланмаларни бажаришда. Бу иш шакли таълимнинг ишлаб чиқариш ва илмий-текшириш институтлари (ИТИ) билан интеграциясида бўлиши мумкин. Натижалар ҳисоботлари қабул қилишда текширилади.

Талабаларнинг ихтисослаштирилган конструкторли бюроси (МБ) ёки ички корхоналардаги ишлари: ўқитувчи ёки мутахассислар раҳбарлигида давлат бюджетидаги ҳам ОТМнинг хўжалик шартномаси асосидаги мавзулари доирасида. Мустақил таълимнинг ушбу шакли одатга кўра юқори курс талабалари учун характерлидир.

Талабанинг илмий-текшириш ишларини (ТИТИ) бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ёки мавзуларини чуқур ўрганиш. Мустақил таълимнинг бу шакли барча курс талабалари учун мақсадга мувофиқдир.

Фаол ўқитиш услубидан фойдланиладиган ўқув машғулотлари (хизмат ўйинлари, дискуссиялар, семинарлар, коллоквиумлар ва б.), талабалар томонидан фан, техника ва технологиялар, иқтисодиёт ва маданият долзарб муаммолари бўйича тайёрланган.

Масофавий (дистанцион) таълим.

Мустақил таълимда бажариладиган топшириқлар ва унинг бажариш усуллари ва шакллари фан хусусиятидан келиб чиқиб қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин.

Ёзма иш – талаба берилган мавзуни мустақил ўрганиб ўз фикрини ёзма иш шаклида баён этади (конспектлаштиради);

Тестлар – талаба берилган мавзуни мустақил ўрганиб мавзуга тааллуқли тестларни тузади;

Лаборатория ҳисоботлари – талаба аудиторияда бажарилган лаборатория тажрибалари натижалари бўйича ҳисоб-китоб ишларини амалга оширади ва ҳисобот шаклида тайёрлайди.

Реферат – маъруза, семинар машғулотида ёритилган саволлар бўйича, қўшимча манбалардан ўқиб ўрганган билимини ёзма намоён этади ва келгуси семинар машғулотида ҳимоя қилиб айтиб беради.

Схема чизиш – талаба мавзуга тегишли схемаларни адабиётлардан, Интернет янгиликларидан олиб чизиб келади ва тушунтириб беради.

Модел намуналарини тайёрлаш – мавзуга тегишли расмлардан, схемалардан фойдаланиб алоҳида детал ёки узелларни, қисмларни моделини тайёрлайди.

Масала ёки мисол ечиш – мавзуга тегишли бўлган бир неча мисол ва масалаларни уй топшириғи асосида ўрганиб ечиб келади.

Анжумага тайёргарлик кўриш – тегишли мавзу бўйича илмий иш натижалари асосида мақола тайёрлаш ва анжуманларга маъруза қилишга тайёрланиш.

Оғзаки тайёргарлик – мавзуга тегишли саволларга тайёрланиш, қўшимча адабиётлардан фойдаланиш ва назорат саволларига аниқ жавоб бериш қоибилятини шакллантириш.

Плакат (кўргазмали қурол) – мавзу бўйича расм ёки схемаларни плакатда акс эттириш. Топшириқни дарсда айтиб беришда плакат кўргазмали қурол сифатида фойдаланилади.

Лойиҳа – маълум бир мавзу бўйича топшириқни семестр давомида бажариб борилади. Лойиҳани бажарилиши керак бўладиган қисмлари юқорида келтирилган мустақил таълим шакллари ҳолида ҳам бажарилиши мумкин. Лойиҳа фан якунланиш арафасида ҳимоя қилинади ва алоҳида баҳоланади.

1.3. Мустақил таълим ахборот- ресурслари манбаи ва принциплари

Мустақил таълимни самарадорлиги таълим дастурининг мазмунининг узвийлиги ҳамда уни ахборот-ресурс манбаи таъминоти ва ўқув фаолиятининг самарадорлигига боғлиқ.

Мустақил таълимда қандай ресурслардан фойдаланиши қуйидаги ўқитиш маркетингида намоён этилади:

- ўқитиш мотивацияси
- ўқув-услубий таъминот
- ташкилий таъминот
- лаборатория ва амалий машғулотларнинг моддий техник базаси
- илмий база
- информацион муҳит
- назорат самарадорлиги
- электрон таълим ресурслари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 20 июнь 2006 йилги №ПК-381-сонли Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисидаги қароридаги ахборот-ресурс марказларининг асосий вазифалари:

- таълим муассасалари ўқувчилари ҳамда аҳолининг замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда мунтазам таълим олиши ва мустақил равишда таълим олишига кўмаклашиш;
- миллий маънавий-ахлоқий кадриятларни кенг кўламда тарғиб қилиш, халқнинг маданий-тарихий меросидан баҳраманд бўлишини таъминлаш, маънавий бой ва уйғун камол топган шахснинг ижодий ўсиши учун имконият яратиб бериш;
- янги ахборот технологиялари (маълумотлар электрон базалари, интернет ресурслари) асосида аҳолига ахборот хизмати кўрсатиш;
- маданий, таълим, ахборот ҳамда бошқа дастур ва лойиҳаларни биргаликда амалга ошириш учун таълим муассасалари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, миллий маданий марказлари билан ҳамкорликни ривожлантириш этиб белгиланган ушбу қарор мустақил таълимни ахборот ресурслари манбаи билан таъминлашда кенг йўл очиб берадиган, ҳар бир мустақил тайёрланаётган талаба ўзига берилган топшириқларни тўлиқ бажаришига имкон яратди.

Фан дастурида кўзда тутилган вазифаларни бажариш, мавзуларни тўлиқ ўзлаштирилиши учун ўқитувчилар ўз фанидан ўқув-услубий мажмуани яратиб ахборот-ресурс маркази базасига, «ZiyoNET» тармоғига жойлаштиришлари лозим.

Мустақил таълимнинг биринчи асос бўла оладиган принципи – бу ўқув-тарбиявий жараёни лойиҳалаштиришда ҳам, амалга оширишда ҳам унинг **тизимлилигидир**. Мустақил таълим материали – бу бир бутун ўрганилувчи фаннинг (ёки курснинг) қисмидир. Фаннинг ўқув дастурида режалаштирилган бўлиши ва унинг учун тегишли ўқув-услубий таъминот ишлаб чиқилган бўлиши лозим.

Ўқув-тарбиявий жараёни амалга ошириш босқичида учта кўринишдаги бошқарувни: маъмурий, педагогик ва таълим олиш субъектларини ўз ичига олувчи мустақил таълим бошқарувга **тизимли ёндошиш** зарур.

Маъмурий бошқарув - мустақил таълимнинг ташкилий, моддий-техник ва ахборот таъминоти билан боғлиқ бўлиши керак;

Педагогик бошқарув – консультациялар, назорат ва мустақил таълим сифатини баҳолаш;

Таълим олиш субъектлари бошқаруви – мустақил таълимни ташкиллаштириш мотивацияси ва шакллари билан.

Мустақил таълимнинг иккинчи асос бўла оладиган принципи – бу талабаларнинг мустақил таълимдаги мақсадга эришишга рағбатлантириш мотивацияси. Мотивация талабада мустақил таълим жараёнига нисбатан касбий, иқтисодий, тариф этиш, маънавий ва бошқа қизиқишларни уйғотиши лозим. Муаммони (вазифани) ҳал этиш хоҳишининг мавжудлиги, пайдо бўлган саволга жавоб топиш – бу мустақил таълимда муваффақиятга эришишнинг зарурий шартидир.

Мустақил таълим натижаларга касбий мотивация омили аҳамиятли таъсир кўрсатади, бу эса касбга нисбатан ижодий муносабатда бўлишда муҳим рол ўйнайди. Агар талаба касбни онгли равишда танласа ва уни ўзи ва жамият учун маъқул деб топса, у ҳолда ўқишга нисбатан тасодифан ва англамаган ҳолда касб танлаганига қараганда бошқачароқ (яхшироқ) муносабатда бўлади.

Шунинг учун ўқитувчиларнинг муҳим вазифаларидан бири (ҳам умумкасбий, ҳам махсус фанларда) битирувчининг муайян амалий фаолияти учун табиий илмий ва гуманитар фанларнинг аҳамиятини аргументли тарзда тушунтириб беришидир. Бироқ, касбга нисбатан ижобий муносабат ўзидан ўзи аҳамият касб этмаслиги мумкин, агар касб ҳақида лаёқатли (компетент) тасаввур билан мустаҳкамланмаса. Бу тасаввур лаборатория ишлари ва амалий машғулотлари бажаришда, малакавий амалиётлар ўтиш ва бошқаларда шаклланади.

Талабаларнинг танлаган касбларига бўлган муносабатлари муаммоларини ўрганишда қуйидаги масалаларни қараш зарур:

- касбнинг қониқарлилигини;
- дарсдан дарсга бўлган қониқиш динамикасини;
- қониқишни шакллантиришга таъсир этувчи омиллар (ижтимоий-психологик, психологик-педагогик, дифференциаллик-психологик, шу жумладан жинси-ёши);
- танланган касбга нисбатан ижобий ва салбий муносабатни белгилаб берувчи мотивлар иерархиясини;
- ўқитиш технологиялари ва услубларини.

Мустақил таълим дидактикаси – бу учинчи принцип бўлиб, мустақил таълимда ўқишнинг мақсади, мазмуни, қоида ва услубларини белгилайди. Мустақил таълим бош, юрак, қўл, кўз ва қулоқлардан (ўқитувчи-маслаҳатчиларнинг ахборотлари) фойдаланувчи **фаол билиш моделида** муҳассам бўлиши лозим. Бош – фикрлаш учун, юрак – ҳис этиш учун, қўллар эса иш учун керак.

Агар ўзи таълим олувчи ўқийдиган, кўрадиган ва бажарадиган бўлса, у ҳолда ўзлаштириш жараёни бош миянинг турли қисмларида фаолият кўрсатиши натижасида тўла бўлади. Мустақил таълимнинг ўқув-услубий таъминоти айнан шундай бўлиши лозим.

Мустақил таълимга икки асосий ёндошувни белгилаш зарур:

1. Таълим олувчиларда ноанъанавий масалаларни ҳал этиш асосида ётувчи билимларни шакллантириш. Ушбу ҳолда билиш (тафар этиш) фаолиятчилар учун янги бўлган фаолият тажрибасини аввал ўзлаштирилган, шакллантирилган тажриба базасида билимларни, ўқув ва кўникмаларни кузатиш йўли билан тўплаш ва намоён этишдан иборадир.

2. Ижодий фаолият учун замин яратиш. Бунда билиш фаолияти маъноси ўрганилаётган объектнинг туб маъносига чуқур кириб боришдан, илгари маълум бўлмаган принциплар, ғояларни шакллантириш, янги маълумотларга эга бўлиш учун зарур бўлган янги алоқалар ва муносабатларни ўрнатишдан иборат.

Мустақил таълимнинг тўртинчи асословчи принципи – бу олинган билим, ўқув ва кўникмаларни тизимли назорат этиш ва баҳолаш бўлиб, фанлар (ёки дарслар) бўйича билим, ўқув ва кўникмаларнинг бир бутунлигининг қисмидир.

Тизимли назорат – бу юзага келувчи муаммоларни улар жиддийлашиб кетмасидан олдин кўра билиш ва ҳал этиш учун зарур бўлган – қайта (тескари) алоқадир. Мустақил таълимни ўз ичига олувчи ўқув тарбиявий жараёнда (ЎТЖ) да ушбу қайта алоқа қуйидагилар учун мўлжалланган:

- таълим олувчиларнинг режалаштирилган ўқув мақсадларини ўрганишда эришган ютуқларини аниқлаш ва баҳолаш;
- ўқишнинг паст натижалари сабабларини аниқлаш;

- ЎТЖнинг боршини баҳолаш ва камчиликларни бартараф этиш бўйича тузатиш ҳаракатларини ишлаб чиқиш.

1.4. Мустақил таълимнинг дидактик вазифалари ва тамойиллари

Мустақил таълим куйидаги дидактик вазифаларнинг амалга оширилишини таъминлайди:

- таълим олувчиларнинг кенг аудиториясини қамраб олиш ва унинг натижаси сифатида ўзаро мулоқотлашувчи ҳамкорлик муҳитини яратиш;
- таълим олувчилар гуруҳини фаоллаштириш ва мувофиқлаштириш, топшириқларни таксимлаш;
- таълим олувчиларни кузатиш, ёрдам кўрсатиш ҳамда улар билан мулоқотни индивидуаллаштириш ҳамда дифференциаллаштиришга қаратилган ахборот муҳитини яратиш;
- мультимедиа технологияларини қўллаш орқали таълим олувчиларда малака оширишга қизиқишни орттириш;
- таълимнинг интерфаол хусусияти асосида таълим олувчиларнинг фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш ва ўқув материалларини ўзлаштиришнинг самарадорлигини ошириш;
- реал ҳолатларда намоёни қилиниши қийин, ёхуд мураккаб бўлган жараёнларни моделлаштириш ва кузатиш имкониятини яратиш;
- анъанавий ҳамда масофавий таълим ўқув-методик таъминотининг самарали интеграциясини таъминлаш;
- таълим олувчиларга мустақил изланиш йўли билан материалларни топиш, ўрганиш ҳамда муаммоли масалаларни ҳал этиш орқали уларда маълум тадқиқот ишларини амалга ошириш кўникмаларини шакллантириш;
- таълим олувчиларнинг амалий касбий кўникма ва малакаларини ривожлантиришда ўқув тренажери функциясини бажариши;
- ўқув жараёнини гуруҳ ва фан кесимида (ўқув жараёнининг графиги, ташқи ташхис, жорий, оралик ва якуний назорат ва бошқалар) таҳлилини ташкил этиш;
- таълим олувчиларнинг курс, малакавий битирув ишларини тайёрлашда ўқув материаллари билан мустақил танишиш, танлаш, ахборот ҳамда маълумотларни таҳлил эта олиш каби малакаларни шаклланиши.

Мустақил таълим тизимини жорий этишдаги концептуал ҳолатлар куйидагилар билан белгиланади:

- ўқитиш - бу таълим олувчи ва компьютер орасидаги мулоқот;
- мослашув тамойили - компьютерни таълим олувчининг индивидуал хусусиятларига мослаштириш;
- ўқитишнинг мулоқотли характери;
- бошқарилиши, яъни педагог томонидан ихтиёрий вақтда ўқитиш жараёнига тузатиш киритиш имкониятининг мавжудлиги;
- индивидуал ва гуруҳли ўқитиш шакллари оптимал уйғунлаштириш шароитининг яратилганлиги;
- таълим олувчининг компьютер билан мулоқоти учун қулай шарт-шароитларни таъминлаш имкониятининг мавжудлиги.

Таълим жараёнини ташкил этишга қаратилган омиллар сифатида компьютер билан мулоқотни амалга ошириш методик таъминотининг ахборот-таълим муҳити ва замонавий талаблар даражасидаги ахборот-таълим ресурслари яратилганлиги, гиперматн, мультимедиа, малака оширишда ахборот ва коммуникация тизимларининг қабул қилинганлигини қайд этиш мумкин.

Мустақил таълим ахборот ва коммуникация технологиялари асосида таълим олувчиларнинг касбий маҳоратини қўллаб-қувватлаш, мустақил таълим олиш эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи маълумотларни узатиш воситалари, ахборот ашёлари, ўзаро алоқалар қайдномалари, дастурий ва ташкилий-методик таъминотларнинг тизимли-ташкилий мажмуидир.

Мустақил таълимнинг очиклигини таъминловчи куйидаги тамойиллар асосида шакллантирилади:

- таълим олишни очик режалаштириш, яъни, йўналиш ва унга мос ўқув режаси доирасида би-

лимларни ошириб боришнинг индивидуал траекториясини тузиш эркинлиги;

- ўқитиш вақти ва суръатларининг эркин танланиши;

- таълим олиш даври ва урнининг эркин танланиши;

- етакчи профессор-ўқитувчилар касбий салоҳиятига таянган ҳолда таълим олиш сифатининг таъминлаши;

- таълим олувчилар учун узлуксиз билим олиш имкониятини яратиш.

Мустақил таълим таълим олувчига қўйиладиган талаблар, тизимга кириш учун рўйхатдан ўтиш, ўқув фанлари, ўзлаштиришни баҳолаш блокларидан ташкил топган бўлиб, улар қуйидагича талқин қилинади.

Таълим олувчига қўйиладиган талаблар блоки. Мустақил таълим тизимида киритиладиган электрон ўқув ресурсларини ишлаб чиқишга ягона талабларни белгилаш ҳамда таълим олувчилар билим даражаси мониторинги мезонларини ишлаб чиқиш мақсадларига хизмат қилади. Ушбу блок таълим олувчининг тизимида киришига қадар эга бўлиши талаб этиладиган касбий билимлари даражасини белгилаб беради.

Тизимга кириш учун рўйхатдан ўтиш блоки. Мустақил таълим тизимидан фойдаланиш учун таълим олувчидан дастлаб белгиланган тартибда рўйхатдан ўтиш талаб этилади. Мазкур блокда таълим йўналишлари рўйхати ва уларга тегишли ўқув режалари тақдим этилиб, шу асосда таълим олувчи зарур йўналишни белгилаб олишига шароит яратади.

Зарур йўналишни танлаган таълим олувчи билим олишнинг мустақил таълим тизимида кириш учун талаб этиладиган шахсий маълумотларни белгиланган тартибда киритиб, тизимга кириш учун узининг шахсий логини ва паролига эга бўлади. Ушбу логин орқали таълим олувчи билим олишнинг интеллектуал тизими ёрдамида таҳсил олишни истаган вақтда тўхтатиб туриши, ўзига маъқул бўлган вақтда қайта ташриф буюриши ва дастурни ўзлаштиришда давом этиши мумкин. Рўйхатдан ўтишда таълим олувчининг шахсий маълумотлари, таянч маълумотлари ҳамда алоқа боғлаш учун маълумотлар қайд этилганидан сўнг, уларни қизиқтириши мумкин бўлган асосий саволлар ва уларнинг жавоблари тақдим этилади.

Танлаган йўналиш ўқув режасидаги фанлар асосида, қизиқишлари ҳамда қобилияти ва имкониятларидан келиб чиққан ҳолда тизимга кирган таълим олувчига фанларни ўзлаштиришнинг шахсий траекториясини танлаш имконияти яратилади. Бу борада таълим олувчига кўмаклашиш мақсадида масофавий малака ошириш тизимида таълим олувчи энг кўп танланадиган таълим траекториялари рўйхати ҳамда шаблон траекториялар таклиф этилади.

Ўқув фанлари блоки модулли технология принципларига асосан ишлаб чиқилган бўлиб, у назарий машғулотлар, амалий машғулотлар ҳамда электрон маслаҳат бериш тизимини ўз ичига олади.

Назарий машғулотлар тизими таълим олувчи томонидан назарий билимларни эгаллаш, тўлдириш, ривожлантириш ҳамда тизимлаштиришга қаратилган бўлиб, унда ўқув дастурига мос равишда матнли, аудио ва видео материаллар ҳамда анимацион маърузалар бериб борилади. Маъруза машғулотлари синхрон ҳамда асинхрон тартибда ташкил этилиши мумкин.

Ўқув фанларини тақдим этишнинг электрон ресурслари қуйидаги шаклларда ишлаб чиқилади:

Матнли материаллар. Назарий машғулотларни ташкил этишнинг матнли маъруза қисми энг салмоқли ўринни эгаллайди. Одатда, ўқув дастурига кирувчи барча материаллар матнли шаклда яратилиб, шундан сўнг уларга қўшимча равишда аудио ҳамда видео материаллар ишлаб чиқилади. Ўқув материалларининг бу таҳлитда тақдим этилиши анъанавий маърузаларнинг бир қатор камчиликлар (зарур ўринларни кўчириб олиш, қайд қилиш, маърузачи томонидан уни қайта-қайта такрорлашга ортиқча вақт сарфланиши)ни бартараф этилишини таъминлайди. Маъруза матнида зарур таъкидлашларнинг ранг, ҳарфлар шакли ҳамда иллюстрациялар орқали берилиши эса у орқали ҳиссиётларни узатилишини таъминлайди.

Аудио материаллар. Бу турдаги материаллар икки режим орқали тарқатилади. On-line режимидаги аудиоматериаллар коммуникация технологияларидан фойдаланиб тарқатилади. Off-line режимидаги аудиоматериаллар аудиокассеталар, аудиодисклар, файлларга ёзилган ҳолда тармоқ технологиялари орқали тарқатилади. Таълим олувчилар томонидан маърузаларни эшитиш ҳам шу каби қулай ва ихчам бўлган аудио қурилмалар орқали амалга оширилади.

Видео материаллар синхрон ҳамда асинхрон тартибда узатилади. Видео материалларини синхрон тартибда, тўғридан-тўғри узатилиши педагог ва таълим олувчининг бевосита мулоқотини

таъминлайди, анъанавий маърузаларга хос барча ижобий жиҳатларни ўзида мужассамлаштиради, педагог ва таълим оловчилар бир-бирини реал вақтда кўриб ва эшитиб туришини таъминлайди.

Асинхрон тартибда ўқув материалларни узатишда видео материаллар видеокассеталар ва дискларга ёзиб олиниб тарқатилади. Бундай видео материаллар таркибига маъруза, мавзуга таълуқли илмий-оммабоп видеоматериаллар, шу соҳанинг етук мутахассислари билан учрашув видеолавҳалари киритилади. Бундай видео материаллардан фойдаланиш ихтиёрий жойда ва вақтда, такрор ва такрор бажарилиши мумкин.

Анимацион маърузалар Таълим оловчиларга интерфаол тузилишга эга бўлган ўргатувчи компьютер дастурлари орқали етказилади. Анимацион маърузалар мультимедиа технологиясидан фойдаланиб шакллантирилади. Бунда ҳар бир таълим оловчи ўзининг психофизиологик хусусиятидан келиб чиқиб, анимацион маърузадаги траекторияси, ўзлаштириш суръати ва ўрганиш усулини танлайди.

Амалий машғулотлар компьютер технологияларининг замонавий ютуқларини мужассамлаштирувчи тренажерлар, виртуал реаллик асосида ўқитиш воситалари, эксперт ўргатувчи тизимларга асосланади.

Масофавий малака ошириш интеллектуал тизимида тренажерлар ақлий ва меҳнат амалиётларини имитациялаш асосида ўзлаштиришини таъминлайди.

Виртуал реаллик муҳитни идеаллаштириш тамойиллари асосида малака ошириш жараёнларини жадаллаштириш имконини беради.

Эксперт ўргатувчи тизимлар таълим оловчилар билим даражасини аниқлаш ва ривожлантириш жараёнларини тегишли фаолият соҳасининг етук мутахассиси функциясини бажара оладиган билимлар ва маълумотлар банки асосида ташкиллаштиришга қаратилган.

Фан дастурларини ўзлаштириш модулли таълим технологияси асосида ташкил этилганлиги, уни мустақил ўзлаштиришда таълим оловчиларни мунтазам равишда қўшимча манбаларга мурожаат қилишга ундайди. Бу борадаги эҳтиёжларни қондириш мақсадида билим олишнинг интеллектуал тизимида ONLINE ва OFFLINE режимидаги маслаҳатлар, жавобни таянч сўз бўйича қидириш ҳамда билимлар банкидан таркиб топган электрон маслаҳат блоки кўзда тутилган.

ONLINE режимида маслаҳатлар чат технологиясидан фойдаланиб амалга оширилади. Тьютор маслаҳатлар бериладиган вақт ҳақида аввалдан электрон почта орқали таълим оловчиларга хабар беради. Бундай маслаҳатлар ўзлаштирилиши мураккаб бўлган мавзуларга дуч келинганда; амалий машғулотларни бажаришда қутилмаган саволларга жавоб топишда; янги материалларни тақдим этишда; мутахассислар билан мулоқот қилишда амалга оширилади.

Мустақил таълим тизимида электрон маслаҳатчидан фойдаланишда таълим оловчи дастлаб тезкор жавоб олиш учун ONLINE режимида мутахассисдан маслаҳат олади, агар ушбу жавоб уни қониқтирмаса, ёки тегишли жавобни топа олмаса у OFFLINE режимида юқори малакали мутахассисдан маслаҳат олиши мумкин.

OFFLINE режимида маслаҳат. Бундай маслаҳатлар форумлар ва электрон почтадан фойдаланган ҳолда ўтказилади. OFFLINE режимидаги маслаҳатлар мавзуларга доир қўшимча материаллар беришда, амалий машғулотларни бажаришда юзага келган муаммоларни таҳлил қилишда, турли мавзудаги янгиликларни тарқатишда фойдаланилади.

Жавобни таянч сўз бўйича қидириш улкан ахборотлар ҳажмидан зарур тушунчани тез ва осон топиш имконини беради. У электрон маслаҳатчидан фойдаланишнинг дастлабки босқичи сифатида қўлланилиши мумкин.

Билимлар банки - ўз таркибига ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланиб, ўқув дарсликлар, қўлланмалар, компьютер мультимедиа ўргатувчи тизимлар, аудио ва видео ўқув-ахборот материаллари, лугат ва маълумотномаларни электрон версияларини мужассамлаштиради. Бундай электрон ресурслар мажмуаси бир қатор афзалликларга эга: электрон ресурслардаги маълумотларни тез қидириб топиш, уларни системали жойлашуви, материалларни кўргазмалилиги, келтирилган материаллар доирасини кенглиги ва қўшимча маълумотларга бўлган мурожаат мавжудлиги, материалларни ихчамлиги, материалларни етказиш усулини осонлиги ва тезлигини юқорилиги кабилар.

Ўзлаштиришни баҳолаш блоки Таълим оловчилар тайёргарлик сифатининг компьютер технологиялари асосида аниқлаш имкониятини яратади. Шунингдек, олинган натижалар ўзлаштириш даражасини баҳолашда фойдаланилиши мумкин.

Ўзлаштиришни баҳолаш натижаларини тегишли парол асосида таълим оловчи ва тизим админ-

стратори олиши мумкин. Ушбу блокда ўзлаштиришни назорат қилиш асосан тест саволлари асосида ташкил этилиб, олинган натижалар 100 баллик тизимда баҳоланади. Таклиф этилаётган билим олишнинг интеллектуал тизимида фанларни ўзлаштиришда минимал 70 балл, якуний аттестацияни топшириш учун фанлардан ўртача ўзлаштириш даражаси минимал 75 баллни ташкил қилиши талаб этилади. Талаб этилган ўзлаштириш даражасига эриша олмаган таълим олувчи ўқув фанлари блокига мурожаат қилиб, тест саволларига қайтадан жавоб бериши мумкин бўлади.

Таълим олувчиларнинг ўзлаштириш натижалари ахборот-таҳлилий карта шаклида расмийлаштирилиб, у таълим муассасасида малака ошириш сифатини таъминлаш борасида чора-тадбирлар белгилашда фойдаланилади.

1.5. Мустақил таълимни ташкил этишда талабалар билимини баҳолаш бўйича умумий талаблар.

Маълум бир фанни ўқитишдан олдин, талабалар шу курснинг сўнгида нималарни ўрганишларини ифодалашдан бошлаган яхши. Одатда бу маълум бир билим ва кўникмалар рўйхати сифатида бўлиши мумкин. Талабалар билимини баҳолашга тайёргарликнинг кейинги босқичи баҳолашнинг тегишли усули (шакли)ни ташлашдир. Масалан сиз талабаларингизни тадқиқот олиб боришга ўргатаётган бўлсангиз, баҳолаш шакли сифатида лойиҳа олиб бориши мумкин. Талабанинг ўз нуқтаи-назарини ифодалаш ва уни исботлаш маҳоратини текшириш учун оғзаки презентациялар кўл келади. Агар сиз талабанинг у ёки бу соҳани билишини текширмоқчи бўлсангиз рефератдан фойдаланиш мумкин. Иншолар ёрдамида талабаларнинг ўз фикрларини ёзма баён қила олишларини текширса бўлади. Сўнгра ҳар бир баҳолаш шакли учун баҳолаш мезонлари тузилади (талаба қайси ҳолларда “аъло”, “яхши,” “қониқарли”, баҳо олиши мумкинлигини кўрсатувчи тизим). Барча босқичларни ўрганганингиздагина сиз нимани қандай баҳолашингиз кераклиги ҳақида, сиз қанчалик ҳаққоний эканлигингиз тўғрисида ишонч ҳосил қилишингиз мумкин.

Бу жараён, жумладан баҳолаш мезонлари ҳам шундай тузилган бўлиши керакки, у ҳамма учун – сизнинг супервайзерларингиз, бошқа ўқитувчилар, талабаларингиз учун тушунарли бўлиши зарур. Шунини қайд этиш лозимки, агар талабангиз сиз қўйган баҳодан норози бўлса, баҳолаш мезонлари ёрдамида сиз нима учун у ёки бу баллни қўйганингизни исботлаб бера оласиз.

Текшираётганда шунини ёдда тутингки, электрон таълим ресурслари ривожини билан талабалар плагиати (кўчирмакашлик) номли муаммо авж олмоқда. Бунда талабалар реферат курс, диплом ёки бошқа малакавий ишларни ўзлари бажармай Интернетдан кўчиришмоқда. Бизнинг юқори технологиялар ва деярли барчанинг интернетдан фойдаланиш имкони бўлган давримизда текширилаётган ишнинг сифатига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Агар талаба ишни ўзи ёзганлигига шубҳалансангиз ҳамда Интернетдан фойдаланиш имкони бўлса, текшириб кўришга эринманг.

Плагиат жуда жиддий академик қоидабузарлик ҳисобланади, шу боис бундай қоидабузар талабаларни аниқлаш учун барча кучни сафарбар қилиш керак. Шунда бундай талабалар сони қисқариб, талабалар эса ўз ишларига жиддий ёндошишларига туртки бўлиши ажаб эмас. Ёзма ишларни кўриб чиқишга сиз ушбу ишларни мустақил равишда бажаришга қанчалик тайёр эканлигини доимо ёдда тутишингиз лозим.

Талабаларнинг билимларини баҳолашнинг усуллари ҳақида фикр юритишдан аввал баҳолаш моҳияти ва мақсадларига мувофиқ икки турдаги назоратга бўлиш мумкинлигини қайд этиш лозим. Биринчи турдаги назорат жорий назоратдир. Бунда талабалар ўқув материални қанчалик ўзлаштирганлигини текширишга қаратилган бўлиб, унда асосий мақсад бутун семестр давомида талабалар ва ўқитувчи ўртасида мунтазам алоқа ўрнатишдадир. Бундай турдаги баҳолаш талабаларга қуйидагиларни белгилашга ёрдам беради:

- савиясини ўсиш даражаси;
- материални қанчалик ўзлаштирганлиги;
- қаерда камчиликлар борлиги, қайси масалаларга кўпроқ эътибор бериш кераклиги;
- ўқув курси бўйича муайян билим ва кўникмаларни ўзлаштириш бўйича талабанинг ёндашуви қанчалик самарали эканлиги.

Қолаверса, ўқитувчи учун бу турдаги баҳолаш дарс бериш услубининг самарадорлигини, талабалар ўзлаштира олмаган муаммоли масалаларни эртароқ аниқлашда кўмаклашади. Жорий

назорат тури тез-тез ўтказилиб туради. Билимларни текшириш қанчалик тез-тез ўтказилса, талабаларнинг билимларидаги камчиликларни аниқлаш имкони шунча кўпаяди ва ўқитувчи ўқиш жараёнида бундай томонларга кўпроқ эътибор қаратишга ҳаракат қилади. Аммо бунда ўқитувчини ҳаддан ташқари кўп текшириш учун ишлар билан банд қилиб қўйилса, ўқитувчи ўз ишини сифатли қилиши, талабалар билан самарали мулоқот ўрнатишга қийналиб қолиши мумкин. Талабаларни ҳам ортиқча вазифалар билан толиқтириб бўлмайди, шуни ёддан чиқармаслик керакки, талабаларда бир семестрда бир эмас бир нечта фан ўқитилади. Ўқув соати кам бўлган фанларни блок усулда ўқитиш ва семестр ярмига бориб баҳолаш орқали семестрдаги фанлар сони камайтирилади. Жорий назорат турларини оқилона тақсимлаш муҳим масала ҳисобланиб, катта эътибор талаб этади.

Талабалар билимини баҳолашнинг иккинчи тури Якуний назорат бўлиб, курснинг мақсадларига қанчалик эришганлиги, ўқитилган талабалар томонидан қанчалик ўзлаштирилганлигини кўрсатади. Якуний назорат талабаларни ўзлаштира олган ва олмаганларга таснифлаш механизми ҳамдир. Бундай турдаги баҳолаш талабаларнинг расмий ҳолатига (стипендия миқдори, кейинги босқичга ўтиш-ўтмаслиги, академик даража олиш-олмаслигига ва б.) таъсир кўрсатади.

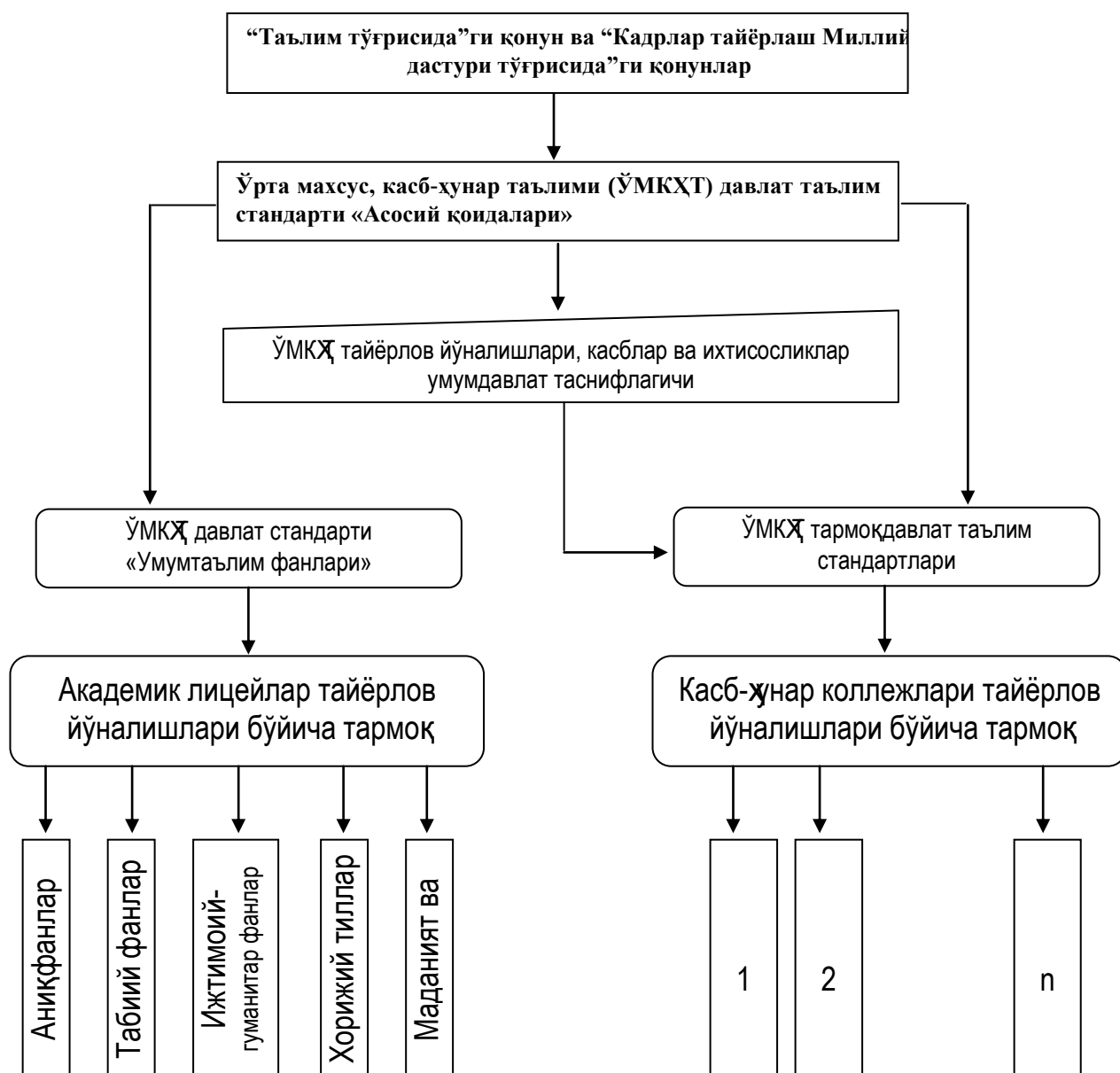
II. Тадқиқот ўтказиш усуллари ва объекти

2.1. Ўрта махсус, касб-хунар таълими стандартлари давлат тизими

Жамиятда содир бўлаётган бугунги янгиликлар ҳамда иқтисодий ўзгаришлар таълим тизимига, хусусан ўрта махсус касб-хунар таълимига бошқача ёндашишни талаб қилади. Шундай экан, ўрта махсус касб-хунар таълими стандартларини ишлаб чиқмасдан туриб, жаҳон бозорига чиқа оладиган, касбий моҳирлик даражаси юқори бўлган рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаб бўлмайди.

Халқаро талабларга жавоб берувчи ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат стандартларини (ДТС) ишлаб чиқиш биринчидан, Ўзбекистон Республикаси ва ривожланган мамлакатларда касб-хунар таълими эквивалентлигини ҳамда ўз навбатида мамлакатимизнинг халқаро меҳнат бозорида тўсиқларсиз иштирок этишини таъминлайди, иккинчидан, таълим хизматлари сифатига аниқ (қатъий) талабларни белгилаб қўйиш натижасида кадрлар тайёрлаш сифатини оширади ҳамда таълим муассасалари ишининг самарадорлигини назорат қилиш тизимини тартибга солади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 16 октябрдаги 400-сонли «Ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат стандартларини тасдиқлаш» тўғрисида»ги қарорига асосан Ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат стандартлари тасдиқланди. Тармоқ стандартлари Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан босқичма-босқич янгидан ташкил этилаётган академик лицей ва касб-хунар коллежларида уларни апробация қилиш тугагандан сўнг тасдиқланади. Қуйидаги 1-расмда Ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат стандартлари тизими келтирилган.

2.1-расм. Ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат стандартлари тизими

ЎМКХТ ни стандартлаштиришнинг мақсад ва вазифалари, тамойиллари ва назорат турлари юқоридаги Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан тасдиқланган ЎМКХТ ДТС «Асосий қоидалар», стандартида белгилаб берилган.

ЎМКХТ стандартларининг жорий этилиши қуйидаги мақсадлар амалга оширилишини назарда тутади:

- ЎМКХТ нинг юксак сифатини ҳамда мамлакатда амалга оширилаётган чуқур иқтисодий ва ижтимоий ислохотларни, ривожланган демократик давлат барпо этиш талабларига жавоб берувчи рақобатбардош кадрлар тайёрланишини таъминлаш;

- мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти истиқболларидан, жамият эҳтиёжларидан, фан, техника ва технологиянинг замонавий ютуқларидан келиб чиқиб кадрлар тайёрлаш мазмунини тартибга солиш;

- ЎМКХТ нинг демократлашуви, инсонпарварлашуви ва ижтимоийлашуви, таълим олувчиларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий билимлари даражасини, шунингдек таълим жараёни самарадорлигини ошириш;

- сифатли таълим хизматлари кўрсатиш, таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасида шахснинг, жамият ва давлатнинг манфаатларини ҳимоя қилиш;

- кадрлар тайёрлаш сифатини ва таълим фаолиятини баҳолаш мезонларини ва тартибини белгилаш;

- ЎМКХТ жараёнини ва кадрлар тайёрлашнинг изчиллиги ва узлуксизлигини таъминлаш;

- меҳнат ва таълим хизматлари бозорида рақобатбардошликни таъминлаш.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими давлат таълим стандартларининг вазифалари:

- ЎМКХТ сифатига ва кадрлар тайёрлашга, кўрсатиладиган таълим хизматлари турларига нисбатан қўйиладиган мақбул талабларни белгилаш;

- ЎМКХТ га ва унинг пировард натижаларига, таълим олувчиларнинг билими ва касб малакаси даражасини вақти-вақти билан баҳолаш тартибига, шунингдек таълим фаолияти сифати устидан назорат қилишга нисбатан қўйиладиган тегишли талабларни белгиловчи меъёрий негизни яратиш;

- халқнинг бой ақл-заковат мероси ва умуминсоний кадриятлар асосида таълим олувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг самарали шакллари ва усулларини жорий этиш;

- ЎМКХТ ўқув-тарбия ва таълим жараёнига, педагогик ва ахборот технологиялари билан таъминлашга, таълим даражасини назорат қилишга, таълим муассасаларида таълим олувчилар ва уларни битирувчиларнинг малакасига нисбатан меъёрлар ва талабларни белгилаш;

- кадрларни мақсадли ва сифатли тайёрлаш учун таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг самарали интеграциясини таъминлаш.

ЎМКХТ ни стандартлаштириш тамойиллари:

- таълимнинг узлуксизлиги ва узвийлиги;

- мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий ривожланиши, фан-техника ва технологияларнинг истиқболли ривожланиши, жамият талаблари ва уларнинг замонавий ҳолатини ҳисобга олиш;

- таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг мужассамлиги;

- матнлар баёнининг аниқлигини ва ягона қийматлилигини;

- фан ва техника ҳамда технологиянинг замонавий ютуқларига, республикадаги ва чет эллардаги илғор тажрибаларга мос келиши;

- ЎМКХТ мақсад ва вазифаларининг амалга оширилиши.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими сифатини назорат қилиш

ЎМКХТ сифатини назорат қилиш қуйидаги усулларда олиб борилади:

Ички назорат - ЎМКХТ муассасаси томонидан амалга оширилади; ўқитиш сифатининг ички назорати таълимни бошқариш бўйича ваколатли давлат органи тасдиқлаган «Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларининг билим савияси, кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизими тўғрисида»ги Низом асосида рейтинг-назорат шаклида ўтказилади.

Назоратнинг рейтинг тизими қуйидаги назорат тадбирлари ўтказилишини кўзда тутади:

жорий назорат – оғзаки сўров, коллоквиумлар, семинарлар, ёзма ишлар, лаборатория ишлари, техникавий диктант, курс лойиҳалари, уй вазифаси ва ҳоказо, яъни ўқитувчи ўз амалиётида қўллайдиган барча сўров турларини ўз ичига олади.

оралиқ назорат – фаннинг маълум бир қисми, бўлими якунлангандан сўнг ўтказилади. Оралиқ назоратнинг ўтказилиш тартиби, шакли таълим муассасасининг илмий-педагогик кенгаши томонидан белгиланади.

якуний назорат – семестр тамом бўлганда ва ўқув дастурининг тегишли бўлими тугаллангандан кейин амалга оширилади. Якуний назоратнинг ўтказилиш тартиби, шакли таълим муассасасининг илмий-педагогик кенгаши томонидан белгиланади.

ташқи назорат - Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Давлат Тест маркази таркибидаги Кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилиш, педагог кадрлар ва таълим муассасалари аттестацияси бошқармаси томонидан тайёрланган «Таълим муассасалари ва педагогик кадрларнинг давлат аттестацияси ва аккредитацияси ҳақидаги Низом» ва амалдаги меъёрий ҳужжатлар асосида амалга оширилади;

Давлат-жамоат назорати – таълимни бошқарувчи ваколатли давлат органи ва у билан келишилган ҳолда жамоат ташкилотлари ва кадрларга талабгорлар томонидан амалга оширилади;

Якуний давлат аттестацияси – давлат имтиҳонлари ва малакавий битирув диплом иши (лойиҳа)ни ҳимоя қилиш билан якунланади.

2.2. Касб-хунар коллежларида кимё фанини ўқитиш мазмуни

Кимё фанининг кўп йиллар давомидаги ривожланиш тарихи, илмий ва амалий ютуқлари ва келажакда ҳал этилиши лозим бўлган технологик жараёнларининг асослари билан касб хунар коллежлари ўқувчиларини таништириш, уларга бу вазифаларни ҳал қилиш ишларида қизиқиш уйғотиш ҳамда дастлабки ижодий кўникмаларни ҳосил қилиш фаннинг асосий мақсади ҳисобланади.

Фанни ўрганиш натижасида ўқувчи:

- кимёнинг мамлакатимиз халқ ҳўжалигидаги тутган ўрни ва аҳамиятини;
- саноат ишлаб чиқаришдаги салмоғини;
- реакциялар иссиқлик эффектини ҳисоблашни;
- металларни ажратиш олиш, чиқиндилар ва иккиламчи маҳсулотлардан хом ашё сифатида фойдаланиш;
- эритмалар, кислота, ишқор ва бошқа кимёвий реактивлар билан иш кўриладиган жараёнлар мухити (водород ккрсаткич рН) ни аниқлаш;
- атмосферанинг экологик вазияти ва бунинг кимё саноатлари билан боғлиқлиги ҳақидаги бошланғич билимларни эгаллаб олиши лозим бўлади.

Талаба мазкур фанни ўрганиши билан биргаликда унинг асосий негизларини чуқур англагани ҳолда хавфсизлик техникаси қонун-қоидаларини ҳам ўзлаштириб олишлари талаб қилинади.

2.3. Кимё курсини ўрганишнинг специфик хусусиятлари.

1. Ўқувчиларда умумий билим ва малакаларни шакллантириш зарур, сабаби кимёвий билимлар инсон фаолиятининг турли соҳаларида қўлланилади.

2. Кимё саноати, унинг халқ ҳўжалигидаги аҳамияти ҳақида ўқувчилар таълим жараёнида лаборатория ва амалий машғулотларда тажрибалар ўтказиши, мультимедиа, видеоролик ва кинофильмлардан фойдаланиши асосида билимларга эга бўлади.

3. Касб-хунар коллежи ўқувчиси-эртангги ишчи. Ишчи (хусусан кичик кимёгар- муҳандис) амалий фаолиятида кимёвий технологияларга оид операцияларни бажаришини ҳисобга олиш керак.

4. Ўқувчилар кимёвий реактивлар билан ишлаш, уларнинг зарарли ва атроф муҳит билан боғлиқ муаммолари ҳақида маълумотга эга бўлиши керак.

Кимё курсини ўқитишда дидактик принципларни амалга ошириш.

1. Таълимнинг илмийлиги принципи.
2. Таълимда назария билан амалиётнинг бирлиги принципи.
3. Таълимда системалилик ва кетма-кетлилик принципи.
4. Таълимда талабаларнинг онглилик ва фаоллик принципи.
5. Таълимда кўрсатмалилик принципи.
6. Таълимнинг талабаларнинг ёшига мослик принципи.
7. Билим, кўникма ва малакалар мустаҳкамлиги принципи.
8. Коллектив таълимда талабаларга индивидуал ёндошиш принципи.

Кимё курсини ўқитишда қўлланиладиган методлар.

1. Оғзаки баён қилиш методи (тушинтириш, ҳикоя, маъруза) бунга суҳбат, китоб билан мустақил ишлаш, радио ва овоз ёзишни қўллаш ва бошқалар киради.
2. Кўрсатмалилик принципи.
3. Амалий методлар (машқ, ижодий иш, тажриба ва амалий машғулоти ишлари ва мустақил иш методлари).

Кимё курси бўйича ўқув ишларини ташкил қилиш.

- 1.Замонавий дарсга бўлган талаблар.

Дарс-ижодий жараён, у ўқитувчи ва ўқувчидан барча жисмоний, интеллектуал, эмоционал кучларни жалб қилишни талаб қилади.

Дарс мақсади ўрганилаётган фан бўйича ўқувчиларда чуқур ва мустаҳкам билим, кўникма ва малакалар шакллантиради.

Хозирги замон дарси таълим берувчи, тарбияловчи ва ривожлантирувчи характерга эга бўлиши керак.

Қадимги гап: Ўқувчи идиш эмас уни тўлдириш учун, у машғала, уни ёқиш керак.

Кимё фани бўйича ўқув моддий база ва материалларни режалаштириш.

1. Кимё лабораторияси.

- **Лабораториянинг моддий-техник жиҳозланиши.**

- Лабораториядан ташқари ишлар.
- Лабораторияда ишлашнинг хавфсизлик техникаси қондаси.
- Лабораторияга масъул шахс.

2. Ўқитувчининг ўқув-методик хужжатлари.

- Йиллик перспектив-тематик режа.
- Хар бир дарс учун режа.
- Қасбий ва тўғарак режаси.
- Ўз билимини ошириш режаси.

3. Ўқитувчининг амалий ва лаборатория машғулотларига тайёрланиши.

- Ўқув дастури квалификацион характеристикасини ўрганиш.
- Дарслик, ўқув қўлланмаларни ўрганиш.
- Янги услубий материалларни, журнал мақолалари, интернетдан олинган мавзуга тегишли маълумотлар, илғор педагогик технологияларни ўқув жараёнига тадбиқ этишни ўрганиш.
- Лаборатория хонасини таъмирлаш ва қайта жиҳозлаш.
- Кўрсатма асбоблар, ўқув меёрий хужжатларни ўрганиш.

Дарсга тўғридан – тўғри тайёрланишда:

- ўтилган темани таҳлил қилиш;
- тема ва унинг мақсадини аниқлаш;
- ўқув материаллини танлаш;
- дарс структурасини, унинг хар бир босқичи учун методика танлаш;
- дарс режасини тузиш.

III. Асосий қисм

3.1. Ўқувчиларда мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантириш

Ҳозирда бўлажак касб таълими ўқувчиларининг мустақил ишлашлари учун маълум шарт-шароитлар яратиб берилмоқда. Таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар ва бажарилаётган ишлар бўлажак мутахассислар ўзлари учун зарур бўлган барча ахборот ва маълумотларни мустақил топиш ва йиғиш маҳоратини, уларни таҳлил эта олиш малакасини эгаллаган бўлишларини тақозо этмоқда.

Мустақил ишлаш ҳар бир ўқувчидан маълум бир тизимга риоя қилишни, тиришқоқликни, мақсад сари интилишини талаб этади. Шунинг учун ҳам кўпчилик ўқувчиларда касбхунар коллежидаги кундалик ҳаётни тўғри ташкил қилиш муаммоси пайдо бўлади. Баъзи биринчи курс ўқувчилари ўрганилаётган материалларни етарли ўзлаштириб олиш учун вақт етишмаслигидан, юкламалар кўплиги учун кам дам олаётганликларидан шикоят қилади.

Бундай вазият ўз вақтини тўғри тақсимлай олмаган, ҳар бир дақиқасининг қадрига етмаган ўқувчилардагина содир бўлади. Шунга кўра, мустақил ишлашда кун тартибига қатъий риоя қилган ҳолда иш бошлаш тўғри ва мақсадга мувофиқдир.

Кун тартибини тузишда мустақил ишлаш учун белгиланган соатларда бошқа ишлар билан банд бўлиб уни бекорга ўтказмаслик кераклигини, ҳар 40-50 минутдан сўнг 10 минут ҳордиқ чиқариш, 2,5-3 соатлик машғулотдан сўнг эса, гарчи чарчамаган бўлсангиз ҳам, ярим соат дам олиш зарурлигини эътиборга олиш керак:

Машғулотни тушуниш бир мунча оғир бўлган ўқув предметида бошлаш, сўнггра яна ҳам қийинроғига ўтиш, осонини эса энг охирида ўқиш ҳам мумкинлигини назарда тутиш зарур.

Мустақил ишлашни оз-оздан бошлаб, мунтазам равишда кўпайтириб бориш лозим. Маълум бир меъёردа иш бажариш одамни чарчатмайди ва фаолиятнинг турғунлигини таъминлайди. Режалаштирилган ва амалга ошириш йўллари тузатиш ташкилотчилик қобилиятини уйғотади, ирода, сабот-матонат, ижодий тафаккурлаш, мустақиллик каби фазилатларни туғдиради.

Шундай қилиб, мустақил ишлашни намунали ташкил қилиш кўп илмий назарий материалларни ўзлаштириш, билимдон бўлиш ва етук мутахассис бўлиб етишиш учун замин ҳозирлайди.

Вақтни тўғри тақсимлаш ва мустақил ишлашни оқилона ташкил этиш, мустақил ишлашнинг форма ва методларини аниқлаб олиш муҳим аҳамият касб этади. У ёки бу фанлардан уйга берилган вазифаларни бажариш мустақил ишнинг оддий шакли ҳисобланади. Мураккаб шаклига эса ўтилган дарслар-маърузалар ва амалий машғулотлар, семинар ва лабораториялар, бўлимлар юзасидан адабиётларни мустақил равишда таҳлилий ўрганиб чиқиш, айрим саволларга аниқ жавоблар топиш билан боғлиқдир. Манбаларни мустақил ўқиш йўли билан қуйилган саволларга бир неча адабиётлардан умумлаштириб, жавоб топишга ўргатиб бориш яхши натижалар беради.

Мустақил таълимнинг бир неча турлари бор. Уни КЛАСТЕР кўринишида қуйидагича ифодалаш мумкин.:

1. Маъруза тинглаш ва қайд қилиш
2. Амалий ишларни бажариш
3. Машқлар бажариш
4. Ўқув адабиётлари билан ишлаш
5. Назорат ишларига тайёрланиш
6. Мустақил ишлар асосида ўқувчилар билимини текшириш
7. Чизмалар ва схемаларни ўқиш, тузишни ўрганиш
8. Техник моделлаштириш ва лойихалаш
9. Маъруза тайёрлаш
10. Техник ижодкорлик
11. Мустақил таълим олишда масофавий таълим тизимидан фойдаланиш
12. Дарс таҳлили

2.1. МАЪРУЗА ТИНГЛАШ ВА ҚАЙД ҚИЛИШ

Мустақил таълим жараёнида маъруза тинглаш ва қайд қилиб бориш асосий кўринишлардан бири ҳисобланади. Шу муносабат билан биз битирув малакавий ишимизда Кимё фанидан “VIII-гуруҳ элементлари” мавзусидаги маъруза машғулотида замонавий таълим технологиялари хусусан интерфаол усуллардан фойдаланган ҳолда дарсни ташкил этиш ва дарс сунгида талабаларни мустақил ишлашлари учун топшириқлар бериш бўйича дарс ишланмасини электрон шаклда яратдик (маъруза дарси слайдлари кейинги бетларда келтирилган.

Бу усул билан ўқувчилар адабиёт билан ишлаш, режа тузиш, замонавий техникани қўллаган ҳолда маълумот сақлаш, имтихонларга тайёрланиш, курс ишларини бажариш, рефератлар тайёрлаш каби фаолиятларга йўлланма оладилар. Айнан маърузаларни фаол эшитиши ва қайд қилиб бориш ўқувчиларнинг мустақил изланишларига жалб қилади. Маъруза тинглашдан олдин унга тайёргарлик кўриш керак. Бунда умумий ўқув режа билан танишиб, олдинги дарслардаги маъруза қайдларини кўздан кечириш, манбаларни фикран такрорлаш учун ўзини психологик тайёрлаш лозим.

Маъруза тинглаш – интеллектуал фаолиятнинг мураккаб туридир. Унинг муваффақияти биринчидан, умумий «тинглай олиш» билан, иккинчидан, дафтарга ёзиб бориш билан бирга материални ўзлаштира олиш билан боғлиқдир. Маърузани ёзиб олиш-асосий нарсаларга эътибор қаратишга, маъруза жараёнида эшитилган нарсаларни ўйлаб кўришга, ўқитувчи томонидан изоҳ қилинаётган материал кетма-кетлигини мантикий нуқтаи- назардан тушунишга ёрдам беради.

Бундай усул айниқса ўқув йили бошларида ўқувчиларга бирмунча қийинлик қилиши мумкин ва қуйидаги хатоликларга йўл қўйишлари мумкин: баъзилар маърузани сўзма-сўз ёзиб олишга ҳаракат қилади, баъзи ўқувчилар дуч келган жойдан ёзиб кетаверади ва ҳ.к. Бундай хатоларга йўл қўймаслик учун қуйидаги бир неча қоидалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

1). Мавзу, мақсад, маъруза режаси, фойдаланилган адабиётлар берилгандан кейин уларнинг қандай изоҳ этилиши, кетма-кетлиги, қандай ифода этилиши, мулоҳазаларни мазмунини назардан қочирмаслик керак.

2). Асосий маълумотларни, мустақил кўриб чиқиш учун ўқитувчи томонидан берилган саволларни ёзиб олиш керак.

3). Ёзувларнинг аниқ бўлишига уларнинг кетма-кетлигига мавзу, параграф савол ва саволчаларини, ажратиб ёзишга ҳаракат қилиш керак. (Унда тагига чизиш усулидан, белгилаш яъни харфлар ва рақамлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир).

Қандай фан ўрганилаётганига қараб маъруза ёзишаётганларида асосан амалий кўникма ва малакаларга эътибор беришлари лозим.

Маърузани лўнда ва қисқа тушунарли тарзда ёзиб борган маъкул. Ҳар бир ўқувчи ўзига қулай қисқартиришлар тизимини ишлаб чиқиши мумкин. Жуда яхши ёзилган маърузани ҳам мантикий ва хулосавий нуқтаи назардан қайта кўриб чиқиб, ёзиш мумкин.

Мустақил ишлаш давомида қўшимча адабиётлардан, луғатлардан фойдаланиш мумкин.

Мустақил ўрганишда асосий ўринни маърузани умумлаштирувчи турли ҳилдаги вазифаларни бажариш эгаллайди. Масалан: мавзуга доир режа ёки тезис тузиш, саволларга жавоб бериш, тестлар ишлаб чиқиш, реферат ёзиш мумкин.

V. ХАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАФСИЗЛИГИ

5.1. Ташкилотларда бахтсиз ходисаларни олдини олиш қоидалари

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида мулкчиликнинг барча шаклларидаги корхоналар, муассасалар, ташкилотларда, шунингдек, меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган айрим фуқароларда меҳнат фаолияти билан боғлиқ ҳолда юз берган ходисаларни ва ходимлар саломатлигининг бошқа хил зарарланишини текшириш ва ҳисобга олишнинг ягона тартибини белгилайди.

Мазкур тартиб:

- * ишлаб чиқаришда ишлаётган даврида суд ҳукми бўйича жазони ўтаётган фуқароларга;
- * иш берувчиларга;
- * пудрат ва топшириқларга кўра фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларлар бўйича ишларни бажараётган шахсларга;
- * табиий ва техноген тусдаги фавқулодда вазиятларни бартараф этишда қатнашаётган фуқароларга;
- * агар махсус давлатлараро битимда ўзгача ҳол кўрсатилмаган бўлса ёлланиб ишлаётган чет эл фуқароларга;
- * курилиш, қишлоқ хужалиги ва ҳарбий хизматни ўташ билан боғлиқ бўлмаган ўзга ишларни бажариш учун корхонага юборилган ҳарбий хизматчиларга, шу жумладан, муқобил хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчиларга;
- * корхонада ишлаб чиқариш амалиётини ўтаётган талабалар ва ўқувчиларга ҳам тадбиқ этилади.

Изоҳ. Олий ўқув юртлари талабалари, коллежлар, ўрта махсус, ўқув юртлари, лицейлар, ҳунар-техника билим юртлари ва умумтаълим мактаблари ўқувчилари билан ўқув-тарбия жараёнида юз берган бахтсиз ходисалар Меҳнат вазирлиги билан келишилган ҳолда Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланган тартибда текширилади ва ҳисобга олинади.

Корхона ҳудудида ва унинг ташқарисида меҳнат вазифасини бажараётганда (шунингдек, хизмат сафарларида) юз берган жароҳатланиш, захарланиш, куйиш, чўкиш, электр токи ва яшин уриши, ўта иссиқ ёки ўта совуқ ҳарорат таъсири, портлаш, фалокат, иморатлар, иншоотлар ва конструкциялар бузилиши натижасида ҳамда судралиб юрувчилар, ҳайвонлар ва ҳашоратлар томонидан шикастланишлар, шунингдек, табиий офатлар (ер кимирашлар, ўпирилишлар, сув тошқини, тўфон ва бошқалар) натижасида саломатликнинг бошқа хил зарарланишлари;

- * иш берувчи топшириқ бермаган бўлса ҳам, лекин корхона манфаатларини кўзлаб қандайдир ишни амалга ошириляётгандаги;
- * автомобиль, темир йўл, ҳаво йўллари, денгиз ва дарё транспортида, электр транспортида йўл ҳаракати ходисаси натижасидаги;
- * корхона транспортида ёки шартнома (буюртма) га мувофиқ ўзга ташкилот транспортида ишга кетаётган ёки ишдан қайтаётгандаги;
- * иш вақтида шахсий транспортда, уни хизматга оид сафарда ишлатиш ҳуқуқи берилганлик ҳақида иш берувчи фармойиши бор бўлгандаги;
- * меҳнат фаолияти хизмат кўрсатиш объектлари орасида юриш билан боғлиқ иш вақтида жамоат транспортида ёки пиёда кетаётгандаги;
- * шанбалик (якшанбалик) ўтказиляётганида, қаерда ўтказилишидан қатъий назар, корхоналарга оталиқ ёрдами кўрсатиляётгандаги;
- * иш вақтида меҳнат вазифасини бажараётганда бошқа шахс томонидан тан жароҳати етказилгандаги.

Сменали дам олишда бўлган ходим билан транспорт воситаси вахтадаги шахарча ҳудудида ёки ёлланган хона (ҳудуд)даги (кузатиб боровчи, рефрежиратор бригадаси ходими, сменали ҳайдовчи, денгиз ва дарё кемалари ходимлари, шунингдек, вахта ва экспедиция усулида ишлаётганлар ва бошқалар) бахтсиз ходисалар текширилади ва ҳисобга олинади.

Табиий ўлим, ўзини ўзи ўлдириш, жабрланувчининг ўз саломатлигига қасддан шикаст етказиши, шунингдек, жабрланувчининг жиноят содир қилиш чоғида шикастланиши ҳолатлари (суд-тиббий экспертиза хулосаси ёки тергов органларининг маълумотларига кўра) текширилмайди ва ҳисобга олинмайди.

Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ходиса натижасида ходимнинг меҳнат қобилияти камида бир кунга йўқотилса ёки тиббий хулосага мувофиқ енгилроқ бошқа ишга ўтиши зарур бўлса, Н1 шаклидаги далолатнома билан расмийлаштирилади. (1-илова)

Иш берувчи текшириш тугаганидан сўнг 3 суткадан кечиктирмай жабрланувчига ёки унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи шахсга давлат тилида ёки бошқа мақбул тилда расмийлаштирилган бахтсиз ходиса тўғрисидаги Н1 шаклидаги далолатномани бериши керак.

Иш берувчи ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ходисаларни тўғри ва ўз вақтида текшириш ҳамда ҳисобга олиш, Н1 шаклидаги далолатномани тузиш, бахтсиз ходиса сабабларини бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун жавобгардир.

Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ходисаларни тўғри ва ўз вақтида текшириш ва ҳисобга олишни, шунингдек, бахтсиз ходиса келиб чиқиши сабабларини бартараф этишга оид чора-тадбирларнинг бажарилишини корхонанинг юқори турувчи хўжалик органи, касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи, давлат меҳнат бўйича техника назоратчиси, касаба уюшмаларининг меҳнат бўйича техник назоратчиси, (Ўзбекистон Касаба уюшмалари Федерацияси кенгашига аъзо ташкилотларда), «Ўзсаноатконтехназорат» давлат қўмитаси органлари (назорат остидаги объектларда) назорат қилади.

Иш берувчи Н1 шаклидаги далолатномани тузишдан бош тортса, жабрланувчи ёки унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи шахс Н1 шаклидаги далолатнома мазмунидан норози бўлса, жабрланувчи ёки унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи шахс корхона касаба уюшмаси қўмитасига ёки корхона ходимларининг бошқа вакиллик органига мурожаат қилади.

Касаба уюшмаси қўмитаси ёки корхона ходимларининг бошқа вакиллик органи 10 кун муддат ичида бахтсиз ходисанинг келиб чиқиши сабабларини ўрганиб чиқади, меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари ва меъёрлари, меҳнат хавфсизлиги андозаларини бузилишини аниқлайди, зарур деб ҳисобласа, иш берувчидан Н1 шаклидаги далолатномани тузишни ва қайта тузишни талаб қилади. Иш берувчи бу талабларни бажармаса, корхона касаба уюшмаси қўмитаси ёки бошқа вакиллик органи давлат меҳнат бўйича техника назоратчисига мурожаат қилади.

Н1 шаклидаги далолатнома тузилмаганлиги ёки нотўғри тузилганлиги аниқланган ҳолларда меҳнат бўйича техника назоратчиси иш берувчидан Н1 шаклидаги далолатномани тузишни ва бошқатдан тузишни талаб қилиш ҳуқуқига эгадир. Иш берувчи давлат меҳнат бўйича техника назоратчиси хулосасини бажаришга мажбурдир.

Иш берувчи билан давлат меҳнат бўйича техника назоратчиси ўртасидаги англашилмовчиликни бош давлат меҳнат бўйича техника назоратчиси талаб қилади.

5.2. Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ходисани ва ходимлар саломатлигининг бошқа хил зарарланишларини текшириш ва ҳисобга олиш тартиби

Ишлаб чиқаришдаги ҳар бир ходиса ҳақида жабрланувчи ёки гувоҳ дарҳол бўлинма (цех) раҳбарига хабар бериши керак, у эса:

- * жабрланувчига зудлик билан биринчи ёрдам кўрсатиши ва уни тиббий санитария қисмига ёки бошқа даволаш муассасасига етказишни ташкил этиши;
- * текшириш комиссияси иш бошланишига қадар иш жойидаги вазиятни ва жиҳозлар ҳолатини ходиса юз берган дақиқада қандай бўлса, шундайлигича (агар бу атрофдаги ходимлар ҳаёти саломатлигига таҳлика солмаётган бўлса ва ҳалокатга олиб келмаса) сақлаб қолиши;
- * бахтсиз ходиса юз берган жойдаги корхона (цех) раҳбари дарҳол ходиса тўғрисида иш берувчига ва касаба уюшмасига ёки корхона ходимларининг бошқа вакиллик органига хабар қилиши шарт.

Корхона тиббий-санитария қисми (шифохона, поликлиника) бир сутка ичида ёрдам сўраб мурожаат қилган ходимлар, шу бажараётган хорижий ташкилот ходимлари билан юз берган ҳар бир ходиса ҳақида иш берувчига ва касаба уюшмасига ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органига хабар беради.

Иш берувчининг буйруғига кўра иш берувчи ва касаба уюшмаси қўмитаси вакиллари ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи таркибида комиссия тузилади. Ишлаб чиқаришдаги меҳнат хавфсизлигига бевосита жавоб берувчи раҳбар бахтсиз ходисани текширишда иштирок этмайди.

Комиссия:

- * уч сутка ичида бахтсиз ходисани текшириб чиқиши, гувоҳлар ва меҳнат муҳофазаси қоидалари, меҳнат хавфсизлиги андозаларини бузишга йўл қўйган шахсларни аниқлаб сўроқ қилиши, имкони бўлса, жабрланувчидан тушунтириш хати олиши;
- * бахтсиз ходиса сабабларини йўқотиш чора-тадбирлари кўрсатилган Н1 шаклидаги далолатномани уч нусхада тузиши ва имзо чекиб, уларни тасдиқлаш учун иш берувчига бериши керак.

Иш берувчи ишлаб чиқаришда бахтсиз ходисани келтириб чиқарган сабабларни бартараф этиш чораларини кўради ва текшириш тамом бўлгандан сўнг уч сутка давомида тасдиқланган Н1 шаклидаги далолатномаларни;

- * жабрланувчига ёки унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи шахсларга, текшириш материаллари билан бирга корхона меҳнатни муҳофаза қилиш хизмати раҳбари (муҳандис, мутахассис)га, давлат меҳнат бўйича техника назоратчисига юборади.

- * Н1 шаклидаги далолатнома билан расмийлатирилган бахтсиз ходиса корхона томонидан ҳисобга олинади ва дафтарда қайд қилади (2-илова).

Иш берувчи Н1 шаклидаги далолатнома нусхаларини, касаба уюшмаси кўмитасига ёки корхона ходимларнинг бошқа вакиллик органларига, «Ўзсаноатконтехназорат» давлат кўмитаси органи вакилига, агар бахтсиз ходиса назорати остидаги корхоналар (объектлар)да юз берган бўлса, юқори турувчи хўжалик органига, тегишли вазирлик (корпорация, уюшма, концерн)га ҳам уларнинг талабларига мувофиқ юбориши шарт.

Н1 шаклидаги далолатнома тўрт нусхада тузилади ва тасдиқланади. Меҳнатни муҳофаза қилиш хизмати раҳбари (муҳандиси, мутахассиси)га текшириш материаллари билан юборилган Н1 шаклидаги далолатнома 45 йил давомида сақланиши лозим. Бошқа жойларга юборилган Н1 шаклидаги далолатномалар ва унинг нусхалари эҳтиёж йўқолгунича сақланади.

Агар корхона қайта ташкил этилса, Н1 шаклидаги далолатнома ҳуқуқий ворисга корхонанинг бошқа қимматли қоғозларини топшириш тартибида берилади. Агар корхона тугатилса, Н1 шаклидаги далолатнома корхонанинг юқори турувчи хўжалик органига берилади. Агар корхона юқори турувчи хўжалик органи бўлмаса, унда Н1 шаклидаги далолатнома, вилоят (Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳар) пенсия жамғармаси бўлимига берилади.

Жабрланувчи ёки гувоҳлар иш вақти давомида иш берувчига хабар бермаганлиги ёки иш қобилияти дарҳол йўқолмаганлиги тўғрисидаги бахтсиз ходисалар жабрланувчининг ёки унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи шахснинг аризасига, шунингдек, (бош) давлат меҳнат техника назоратчисининг талабига биноан ариза берилган ёки кўрсатма олинган кундан бошлаб бир ой муддат ичида текширилади. Н1 шаклидаги далолатномани тузиш масаласи бахтсиз ходиса тўғрисидаги ариза ҳар томонлама, барча шарт-шароитлар, гувоҳларнинг кўрсатмалари ва бошқа далиллар ҳисобга олинган ҳолда текширилганидан сўнг ҳал этилади.

Бошқа ташкилот томонидан ўша ташкилот топшириғини бажариш учун ёки хизмат вазифасини адо этиш учун мазкур корхона жўнатилган ходим билан юз берган бахтсиз ходиса шу бахтсиз ходиса юз берган корхона иш берувчиси томонидан тузилган комиссия томонидан жабрланувчи ишлайдиган ташкилот вакили иштирокида текширилади.

Н1 шаклидаги далолатноманинг 3 -бандида ходимни йўллаган ташкилот номи кўрсатилади. Бахтсиз ходиса жабрланувчи қайси ташкилот ходими бўлса ўша ташкилот томонидан ҳисобга олинади.

Изоҳ. «Ўзсаноатконтехназорат» давлат кўмитаси органи тизимидаги бошқа корхона ходими билан юз берган бахтсиз ходиса, бахтсиз ходиса юз берган корхона (объект) қайси орган назорати остида бўлса, шу орган томонидан ҳисобга олинади. Бахтсиз ходиса юз берган корхона Н1 шаклидаги далолатноманинг бир нусхасини бахтсиз ходиса сабабларини бартараф этиш учун ўзида олиб қолади, қолган 3 та тасдиқланган нусхасини жабрланувчи ходими бўлган ташкилотга, ҳисобга олиш, сақлаш ва юқорида кўрсатиб ўтилган манзилларга жўнатиш учун юборади.

Иш берувчи томонидан вақтинча бошқа ташкилотга ишга ўтказилган ёки ўриндошлик бўйича ишлаётган ходим билан бахтсиз ходиса юз берса, у шу ташкилот томонидан текширилади ва ҳисобга олинади. Бошқа корхонанинг ажратилган участкасида иш олиб бораётган корхона ходими билан бахтсиз ходиса юз берса, у иш олиб бораётган корхона томонидан текширилади ва ҳисобга олинади.

Ҳарбий қисм билан корхона ўртасидаги шартнома, битим бўйича халқ хужалиги объектларига ишга жалб қилинган ва унинг маъмурий техник ходими бошчилигида иш олиб бораётган ҳарбий

курилиш отряди (қисми) шахсий состави билан юз берган бахтсиз ходиса иш берувчи томонидан ҳарбий курилиш отряди (қисми) кўмондонлиги иштирокида текширилади. Бахтсиз ходиса корхона томонидан ҳисобга олинади.

Ҳарбийлаштирилган кон ва газ қутқарувчилари қисмлари шахсий состави билан юз берган ходиса иш берувчи томонидан «Ўзсаноатконтехназорат» давлат қўмитаси органи вакили иштирокида текширилади.

Корхонадаги меҳнат жалб қилиниб, ишни унинг маъмурий техник ходими бошчилигида бажараётган ахлоқ тузатиш меҳнат муассасаси (АТММ)да, даволаш-меҳнат ва тарбия-меҳнат профилакториялари (ДМП ва ТМП)да сақланаётган шахслар билан бахтсиз ходиса юз берса, у АТММ, ДМП ва ТМП вакили иштирокида иш берувчи томонидан текширилади. Бахтсиз ходиса корхона томонидан ҳисобга олинади.

АТММ, ДМП ва ТМП ларда хўжалик ишларини бажараётган шахс билан, шунингдек ўзининг ишлаб чиқаришида бахтсиз ходиса юз берса, у ички ишлар вазирлиги ва Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан белгиланган тартибда текширилади ва ҳисобга олинади.

Автокорхона ёки бошқа корхона томонидан тузилган йиғма автоколонна таркибида қишлоқ хўжалиги ишларида юборилган автомобиль ҳайдовчиси билан юз берган бахтсиз ходиса шу корхона томонидан текширилади ва ҳисобга олинади. Текширишда ходимни юборган корхона вакили қатнашади.

Корхона ходими раҳбарлигида ишлаб чиқариш амалиёти ўтаётган ёки иш бажараётган умумтаълим мактаби, ҳунар-техника билим юрти, ўрта махсус ўқув юрти ўқувчилари, олий ўқув юрти талабалари билан юз берган бахтсиз ходиса корхона томонидан ўқув юрти вакили билан биргаликда текширилади ва корхона томонидан ҳисобга олинади.

Корхона томонидан ишлаб чиқариш амалиёти учун ажратилган участкада ўқитувчилари раҳбарлигида ишлаб чиқариш амалиёти ўтаётган ёки иш бажараётган умум таълим мактаб, ҳунар-техника билим юрти, ўрта-махсус ўқув юрти ўқувчилари, олий юрти талабалари билан юз берган бахтсиз ходисалар ўқув юртлари томонидан корхона вакили билан биргаликда текширилади ва ўқув юрти томонидан ҳисобга олинади.

3.1. Кимё фанига педагогик технологияларнинг интерфаол усуллари тадбири

Кимё фанни ўрганишда бошқа фанларнинг ҳам боғлиқлик томонларидан фойдаланилади. Ушбу фан касб-ҳунар коллежларидаги, тиббиёт, агрономия, ветеринария ва бошқа йўналишининг биология, аналитик кимё, жиҳозлар ва конструкцион материаллар, кимёвий технология жараёнлари ва аппаратлари, текширувнинг физик-кимёвий усуллари ва бошқа бир қатор фанлар ўқитилишидан олинган билимларга таянади.

Кимё фанини ўқитишда маърузалар матни, диапроекторлар, плакатлар, хомашёлар, каталлизаторлар, чиқиндилар ва бошқа воситалардан ташкил топган кўргазмалардан, оғзаки, экскурсион ва намунавий усуллардан ҳамда ҳаракатланувчи технологик тизимлардан фойдаланиш, амалиёт машғулотларида компьютер, Венн диаграммаси, кластер, синквейн, инсерт ва бошқа усуллардан фойдаланиш, лаборатория дарсларини ўтишда ўтишда эса замонавий физик-техник жиҳозлардан фойдаланиш тавсия этилади, ўзлаштириш сифатини аниқлаш рейтинг тизимини назоратини қўллаш билан амалга оширилади.

Таълим жараёни мураккаб жараён бўлиб, ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро бир мақсадга, яъни шахсларни камол топтиришга қаратилган фаолият ҳисобланади. Шахсни ҳар томонлама баркамол этиб тарбиялаш учун уларда тахминий фикрлашни шакллантириш керак. Тахминий фикрлаш эса ўқитишни педагогик технологиялар ва интерфаол методлар асосида ташкил этилганда юзага келади.

Интерфаол методлардан семинар ва амалий машғулотларда кўпроқ фойдаланилса мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки бунда ўқитувчи ҳар талаба учун алоҳида топшириқлар беради ва ўзи ҳам шу фаолият иштирокчисига айланади.

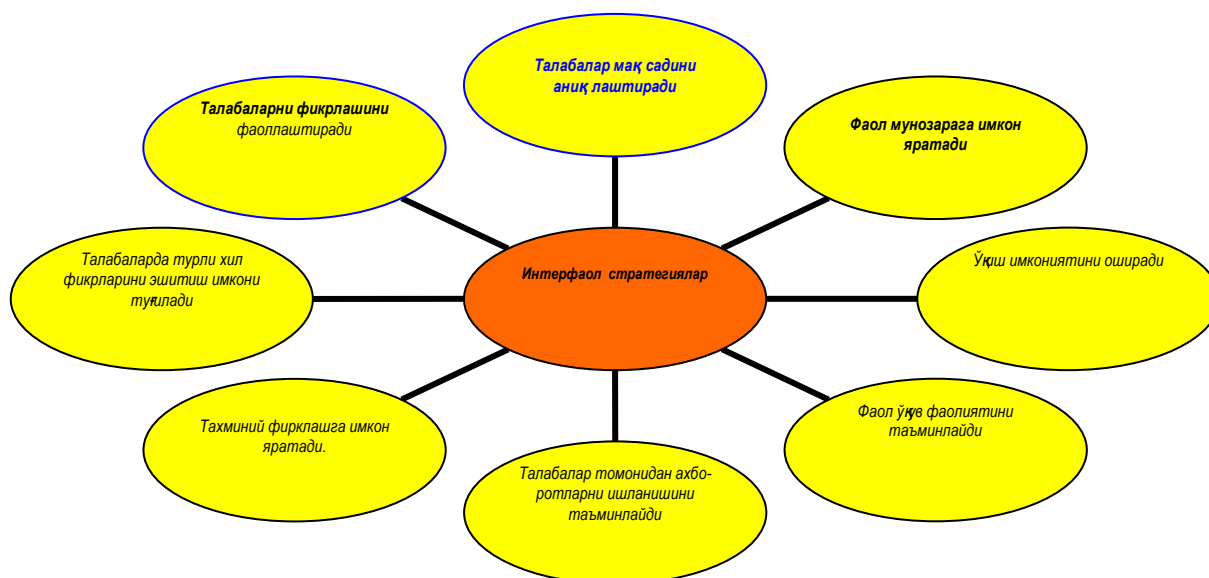
Талабалар мустақил тарзда интерфаол метод стратегияларини қўллайдилар ва куйидаги имкониятларга эга бўладилар:

- талабаларнинг фикрлашини фаоллаштиради;
- талабалар мақсадини ажратади;
- фаол мунозарада имкон яратади;
- ўқиш имкониятини оширади.

- фаол ўқув фаолиятини таъминлайди;
- талабаларга турли хил фикрларини эшитиш учун имкон беради;
- саволни боришида ўқувчиларга ёрдам беради;
- ўз-ўзини рўёбга чиқаришга имкон беради.;
- талабалар томонидан ахборотларни ишланишини таъминлайди;
- тахминий фикрлашга имкон яратади.

Юқоридаги фикрларни қуйидаги кластер орқали ҳам ифодалаш мумкин (3.1-Кластер).

Интерфаол стратегияларнинг ўқув жараёнидаги самараси. 1-кластер

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, интерфаол методлардан фойдаланиш талабаларда билиш, тушуниш, қўллаш, таҳлил қилиш, баҳолаш қобилиятларини шакллантиришда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Интерфаол усулларга «Ақлий хужум», Йўналтирувчи матн «Зиг-заг», «Занжир», «Кластер», «Синквейнлар» ва «Венн диаграммалари» тузиш, муаммоли саволлар ва вазиятлар яратиш, инсерт ва бошқаларни киритишимиз мумкин. Интерфаол стратегиялар ичида «Йўналтирувчи матн» усули ўтган асрнинг 70 йилларида «Daimler Benz» корхонасининг Гаггенау шаҳридаги (Daimler Benz AG (Gaggenau)) ўқув устахонаси томонидан ишлаб чиқарилганган. Бу усул товуш ва тасвирли презентациялар билан жиҳозланган мустақил ўрганиш дастурлари шаклидаги лойиҳавий касб-хунар таълимига қўшимча сифатида ишлаб чиқилган.

“Кимёвий реакция тезлиги” мавзусини ахборатлаштирилган тизимда ўқитиш технологияси

№	Маъруза шакллари	Ўзига хос тавсифловчи хусусиятлари
1	Кириш маърузаси	Мавзу тўғрисида яхлит тасаввур ҳамда маълум йўналишлар беради. Педагогик вазифаси: ўқувчини ушбу мавзунинг вазифалари ва мақсади билан таништириш, касбий тайёргарлик тизимида унинг ўрни ва ролини белгилаш, курснинг қисқача шарҳини бериб, келажакдаги изланишларнинг йўналишим ни белгилаш, тавсия қилинган ўқув-услубий адабиётлар таҳлилини бериш, ҳисобот ва баҳолашнинг муддатлари ва шакллари белгилаш.
2	Маъруза ахборот	Маърузанинг одатдаги анъанавий тури. Педагогик вазифаси: ўқув маълумотларини электрон маъруза ёрдамида баён қилиш ва тушунтириш.
3	Шарҳловчи маъруза	Баён қилинаётган назарий фикрларнинг ўзагини, илмий тушунчалар ва бутун курс ёки бўлимларининг концептуал асосини ташкил этади. Педагогик вазифаси: илмий билимларни тизимлаштиришни амалга ошириш, фанларнинг ўзаро алоқадорлигини очиш.
4	Муаммоли маъруза	Янги билимлар қўйилган савол, масала, ҳолатнинг муаммолилиги орқали берилади. Бунда ўқувчининг ўқитувчи билан биргаликдаги билиш жараёни илмий изланишга яқинлашди. Педагогик вазифаси: янги ўқув ахборотининг мазмунини очиш, муаммони қўйиш ва уни ечимини топишни ташкил қилиш, ҳозирги замон нуқтаи назарларини таҳлил қилиш.
5	Визуал маъруза	Маърузанинг мазкур шакли визуал материалларни намойиш этиш ҳамда уларга аниқ ва қисқа шарҳлар беришга қаратилган. Педагогик вазифаси: янги ўқув маълумотларини ўқитишнинг техник воситалари ва аудио, видеотехника ёрдамида бериш.
6	Аввалдан режалаштирилган хатоли маъруза	Хатоларни излашга мўлжалланган мазмуни ва услубиятида, маъруза охирида тингловчилар таъхиси ўтказилади ва қилинган хатолар текширилади. Педагогик вазифаси: янги материаллар мазмунини ёритиш, берилган маълумотни доимий назорат қилишга талабаларни рағбатлантириш.

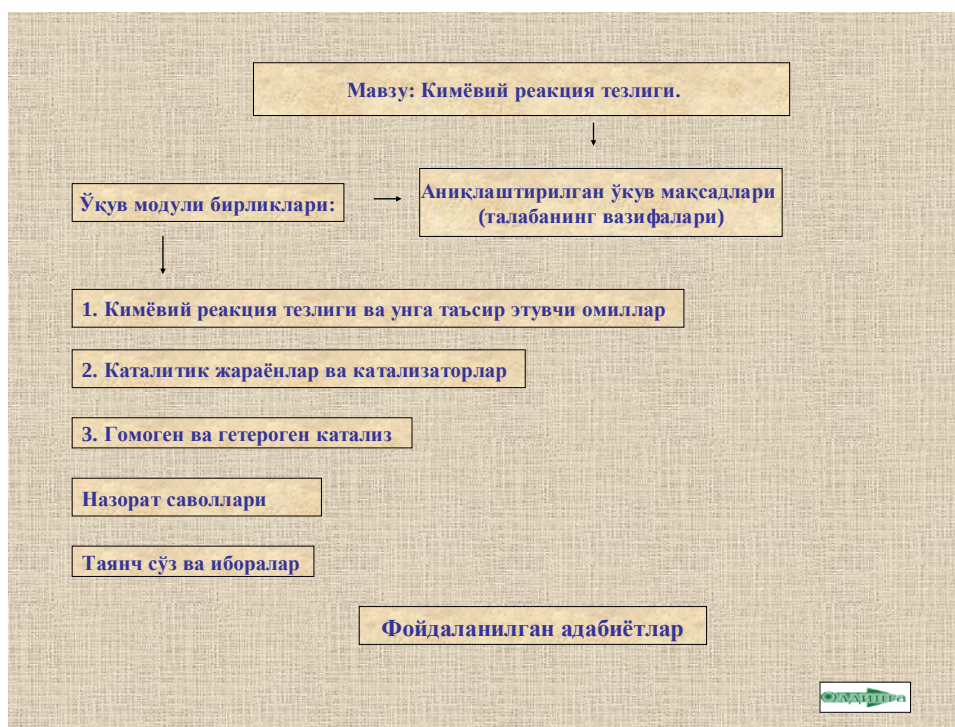
Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Талабалар сони: 40</i>	<i>Вақти: 80 минут</i>
<i>Маиғул� шакли</i>	Маъруза, электрон - анимациялаштирилган
<i>Маъруза режаси</i>	1. Кимёвий реакция тезлиги ва унга таъсир этувчи омиллар 2. Каталитик жараёнлар ва катализаторлар 3. Гомоген ва гетероген катализ
<i>Маиғул�нинг мақсади: Ўқув курси ҳақида умумий тасаввурни шакллантириш, Кимёвий реакция тезлиги ва катализ ҳақида тушунча ҳосил қилиш</i>	
<i>Педагогик вазифалар</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Кимёвий реакция тезлиги ва унга таъсир этувчи омиллар ҳақида қисқа маълумот бериш	Кимёвий реакция тезлиги ва унга таъсир этувчи омиллар ҳақида қисқача маълумотга эга бўлади
Каталитик жараёнлар ва катализаторлар ҳақида тушунча ҳосил қилиш	Каталитик жараёнлар ва катализаторлар ҳақида тушунчага эга бўлади
Гомоген ва гетероген катализ ҳақида қисқа маълумот бериш	Гомоген ва гетероген катализ ҳақида қисқа маълумотга эга бўлади
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Маъруза, «ақлий ҳужум», мунозара, муаммоли вазиятлар усули
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маъруза матни, электрон маъруза, слайдлар, видеопроектор ва компьютер, экран
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Жамоа, тўғридан-тўғри ва гуруҳларда ишлаш
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш

Маърузанинг технологик картаси

<i>Иш жараён-лари вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>ўқитувчи</i>	<i>талаба</i>
I–босқич. Курсга ва мавзуга ки-риш. (20 минут)	1.1. Маруза номини айтиб, курс доирасида дастлабки умумий тасаввурни беради ҳамда услубий ва ташкилий томонлари билан таништиради	Тинглайдилар
	1.2. Ўқув модули бирликлари билан таништиради, уларнинг узвийлиги ҳақида қисқача маълумот беради	Тинглайдилар
	1.3. Мавзуни ўзлаштиришда фойдаланиш учун зарур бўлган адабиётлар рўйхати билан таништиради	ЎУМ га қарайдилар
	1.4. Марузанинг мақсади, ўқув фаолияти натижаларини баён қилади	Мавзу номини ёзиб оладилар
	1.5. Мавзу юзасидан ақлий ҳужум қоидаси асосида дарс ўтказишни таклиф этади. Доскага « Кимёвий реакция тезлиги нима?» деб ёзади. Талабалар томонидан айтилган фикрларни ёзиб боради ва умумлаштиради	Тушунчаларни эркин фикр орқали билдира-ди
II–босқич. Асосий (50 минут)	2.1. Мавзу доирасидаги таянч тушунчалар билан та-ништиради	Тинглайдилар
	2.2. Маърузани режа бўйича тушунтиради, ҳар бир режани ниҳоясида умумлаштиради. Жараён компьютер слайдларини намоиш қилиш билан олиб борилади (Ўқув визуал матеиаллар).	Тинглайдилар. Слайдга эътибор қаратади, уни ўзига ёзиб олади
	2.3. Ҳар бир режани мустаҳкамлаш учун қуйидагича саволлар беради: 1. Кимёвий реакция тезлиги нима билан ўлчанади? 2. Кимёвий реакция тезлигига қандай омиллар таъсир кўрсатади? 3. Массалар таъсири қонуни қандай таърифланади? 4. Вант–Гофф қоидасини тушунтиринг. 5. Актив тўқнашув деганда нима тушунилади? 6. Активланиш энергияси нима? 7. Катализаторлар қандай моддалар?	Саволларга жавоб бе-радилар, эркин баҳс–мунозара юритадилар
	2.4. Таянч ибораларга қайтилади. Талабалар иштироки-да улар яна бир бор такрорланади	Ҳар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қиладилар
III–босқич. Якуний босқич. (10 минут)	3.1. Талабаларнинг фаолиятига баҳо қўйилади ва рағбатлантирилади	Эшитади
	3.2. Келгуси машғулотга тайёргарлик кўриш учун топ-шириқлар ва фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати бе-рилади	Эшитади ва ёзиб олади

Визуал материаллар

Тарқатма ўқув топшириғи

1- вариант

т/р.	Саволлар	Жавбингиз
1.	Реакция $2A \rightleftharpoons B$ бййича боради. А модданинг дастлабки концентрацияси 0.5 моль/л га тенг. Моддаларнинг мувозанат концентрациясини топинг.	
2.	Н ₂ нинг диссоциланиш константаси: $K_c = \frac{C_{H_2}}{C_{N_2}^2} = 0,12$. Дастлаб Н ₂ дан 5 моль олинган бўлса, реакцияга киришаётган моддаларнинг мувозанат концентрациясини топинг. Реакция бораётган идишнинг шажми 10 л га тенг.	
3.	$A + 2B \rightleftharpoons 3C$ реакциянинг тезлик константаси 0,6 л ² /(моль ² *с) га тенг. Бошлан'ич концентрациялар эса мос равишда $C_A = 5$ моль/л ва $C_B = 3$ моль/л га тенг. Реакция натижасида В модда концентрацияси 1 моль/л га тенг бўлиб =олган. А модданинг кейинги концентрацияси ва реакциянинг тезлиги	
4.	Ушбу реакцияга босим қандай таъсир этади? $CO_2 + H_2 \rightleftharpoons CO + H_2O$	
5.	Вант-Гофф қондасининг математик ифодасини ёзинг	

1- вариант

т/р.	Саволлар	Жавбингиз
1.	Массалар таъсири қонунуни бўйича ушбу $A+B \rightarrow C$ реакция учун тенглама тузинг	
2.	Н ₂ нинг диссоциланиш константаси: $K_c = \frac{C_{H_2}}{C_{H_2O}^2} = 0,12$. Дастлаб Н ₂ дан 5 моль олинган бўлса, реакцияга киришаётган моддаларнинг мувозанат концентрациясини топинг. Реакция бораётган идишнинг шажми 10 л га тенг.	
3.	Моддаларнинг мувозанат концентрацияси (моль/л да) $C_{H_2O} = 0,6$; $C_{H_2} = 0,8$; $C_{CO_2} = 0,8$ га тенг бўлганда, $CO + H_2O = H_2 + CO_2$ айтар реакциянинг айрим температурадаги мувозанат константаси 1 га тенг. CO нинг бошланғич концентрациясини ҳисобланг.	
4.	$Cl_2 + CO \rightleftharpoons COCl_2$ реакцияда реакцияга киришаётган моддаларнинг мувозанат концентрацияси (моль/л.да): $C_{Cl_2}=5$; $C_{CO}=3,6$; $C_{COCl_2}=6,4$ га тенг. Хлор ва углерод оксиднинг дастлабки концентрацияларини аниқланг.	
5.	Тығри реакциянинг шарорат коэффициентини 3,3 га, тесқари реакцияники 2,7 га тенг бўлганда бир вақтда системанинг босимини 3 мартага, шароратни эса 50° га оширилса, $A + B \rightleftharpoons C$ айтар реакцияда мувозанат ҳарор топадими?	

2- вариант

т/р.	Саволлар	Жавбингиз
1.	N_2O нинг парчаланиши $N_2O = N_2 + O_2$ реакция асосида боради: $2N_2O = N_2 + O_2$ Реакциянинг тезлик константаси $5 \cdot 10^{-4}$ л/мин*моль ва N_2O нинг дастлабки концентрацияси 6,0 моль/л га тенг. Бошланғич вақтдаги ва 50% N_2O парчаланган вақтдаги реакциянинг тезлигини аниқланг.	
2.	Аммиакнинг оксидланиши $4NH_3 + 5O_2 = 4NO + 6H_2O$ реакция асосида боради: $4NH_3 + 5O_2 = 4NO + 6H_2O$. Бироз вақт ўтгач реакцияга киришаётган моддалар концентрацияси: $C_{NH_3}=0,9$ моль/л; $C_{O_2}=2,0$ моль/л; $C_{NO}=0,3$ га тенг бўлса, шу вақтдаги H_2O концентрациясини ва NH_3 шамда O_2 нинг дастлабки концентрациясини аниқланг.	
3.	$N_2 + 3H_2 \rightleftharpoons 2NH_3$ реакциянинг мувозанат кон-	

	стантаси $0,1 \text{ л}^2/\text{моль}^2$ га тенг. Мувозанат концентрациялари (моль/л да): $C_{\text{H}_2} = 3$ ва $C_{\text{NH}_3} = 9$ га тенг бўлганда, моддаларнинг дастлабки ва мувозанат ва=тидаги концентрацияларини ҳисобланг.	
4.	$\text{Cl}_2 + \text{CO} \rightleftharpoons \text{COCl}_2$ реакцияда реакцияга киришадиган моддаларнинг мувозанат концентратсияси (моль/л.да): $C_{\text{Cl}_2}=5$; $C_{\text{CO}}=3,6$; $C_{\text{COCl}_2}=6,4$ га тенг. Хлор ва углерод оксиднинг дастлабки концентрацияларини ани=ланг.	
5.	. +уйидаги концентрацияларда: $C_{\text{Cl}_2} = 0,8$; $C_{\text{H}_2\text{O}} = 2,2$; $C_{\text{HCl}} = 1,1$; $C_{\text{O}_2} = 1,6$. Ушбу реакцияда: $\text{Cl}_{2(\text{г})} + 2\text{H}_2\text{O}_{(\text{г})} = 4\text{HCl}_{(\text{г})} + \text{O}_{2(\text{г})}$ мувозанат =арор топган бўлса, мувозанат константаси ва Cl_2 ҳамда H_2O нинг дастлабки коцентратсиясини ани=ланг.	

3- вариант

т/р.	Саволлар	Жавбингиз
1.	$\text{A} + 2\text{B} \rightleftharpoons 3\text{C}$ реакциянинг тезлик константаси $0,6 \text{ л}^2/(\text{моль}^2 \cdot \text{с})$ га тенг. Бошланғич концентрациялар эса мос равишда $C_{\text{A}}=5$ моль/л ва $C_{\text{B}}=3$ моль/лга тенг. Реакция натижасида В модда концентратсияси 1 моль/л га тенг бўлиб =олган. А модданинг кейинги концентратсияси ва реакциянинг тезлиг	
2.	. Реакцияга киришадиган моддаларнинг дастлабки концентратсияси тегишли равишда: $C_{\text{CO}} = 0,8$; $C_{\text{H}_2\text{O}_{(\text{г})}} = 0,9$; $C_{\text{CO}_2} = 0,7$; $C_{\text{H}_2} = 0,5$ бўлган $\text{CO}_{(\text{г})} + \text{H}_2\text{O}_{(\text{г})} = \text{CO}_{2(\text{г})} + \text{H}_{2(\text{г})}$ реакцияда СО нинг 75% ми=дори реакцияга киришгандан кейинги барча моддаларнинг концентратсиясини ани=ланг.	
3.	Реакция =уйидаги тенглама асосида боради: $2\text{A} + \text{B} \rightleftharpoons 2\text{AB}$. Система босимини 2 марта камайтирилса ва бир ва=тда шароратни 30° га кытарилса, мувозанат =айси томонга силжийди? (Ты\ри ва тескари реакциянинг шарорат коэффиценти 2 ва 3 га тенг).	
4.	Ты\ри реакциянинг шарорат коэффиценти 3,3 га, тескари реакцияники 2,7 га тенг бўлганда бир ва=тда системанинг босимини 3 мартага, шароратни эса 50° га оширилса, $\text{A} + \text{B} \rightleftharpoons \text{C}$ =айтар реакцияда мувозанат =арор топадими?	
5.	95. Реакция =уйидаги тенглама асосида боради: $\text{N}_2 + 3\text{H}_2 \rightleftharpoons 2\text{NH}_3$. Агар N_2 концентратсияси 3 марта, H_2 концентратсияси 5 марта оширилса, реакция тезлиги =андай ызгаради?	

--	--	--

4- вариант

т/р.	Саволлар	Жавбингиз
1.	. Реакция =уйидаги тенглама асосида боради: $4\text{HCl} + \text{O}_2 = 2\text{H}_2\text{O} + 2\text{Cl}_2$. Агар системанинг босими 3 марта оширилса, реакциянинг тезлиги =андай ызгаради?	
2.	Агар шарорат 45°C га камайганда реакциянинг тезлиги 30 марта камайса, реакция тезлигининг шарорат коэффиценти =анчага тенг былади?	
3.	393°K да реакция 25 мин.да тугайди. 443°K да реакция =анча ва=тдан сынг тугайди? Реакциянинг тезлик шарорат коэффиценти 2,5 га тенг.	
4.	Реакциянинг шарорат коэффиценти 2,3 га тенг былганда, реакция тезлигини 30 марта ошириш учун шароратни неча градусга кытариш керак?	
5.	Реакция =уйидаги тенглама асосида боради: $\text{N}_2 + 3\text{H}_2 \rightleftharpoons 2\text{NH}_3$. Агар N_2 концентрацияси 3 марта, H_2 концентрацияси 5 марта оширилса, реакция тезлиги =андай ызгаради?	

ХУЛОСА

Кас-хунар коллежларида кимё фанларини ўқитишда янги педагогик технологияларидан фойдаланиб, дарс жараёнида ўқувчилар фаоллигини кучайтириш ва таълим самарасини ошириш мақсадида илмий-педагогик изланишлар олиб бориш шу кунда ўқитувчилар олдида турган долзарб масалалар қаторига киради. Кимё фанларини ўқитиш жараёнида янги педагогик технологияларни ўқувчиларнинг мустақил ишлашлари жараёнида қўллаш уларнинг келажакда ижодий фикр юрита оладиган, касбий тайёргарлиги юқори даражада бўлган рақобатбардошлик талабларига жавоб берадиган ёш мутахассис кадрлар бўлиши учун замин яратади.

1. Олиб борилган кузатишларнинг кўрсатишича, реал ўқув имкониятларини ўрганишда куйидаги шартларни аниқлаштириш керак бўлади: ўқувчиларнинг мустақил фаолиятга тайёргарлиги (ўқув ишларини режалаштириш, машғулот мақсади ва вазифаларини тўлиқ белгилаб олиш кўникмаси, ўз-ўзини назорат, тескари алоқа ўрнатиш ва кўшимча дидактик жараённи қуриш); ўқувчиларнинг ижодий фаолиятга тайёргарлиги (фикрлаш мустақиллиги, ўқув материалларидаги асосий ғояни илғаб олиш кўникмаси, топшириқ шартларини белгилаш ва уни ечиш методларини мустақил топиш кўникмаси); ўқишга муносабати ва бошқалар.

2. Кимё фанларини ўрганиш соҳа бўйича эришилган замонавий ютуқларни амалиёт билан боғлаш долзарб муаммоларни аниқлаш, уларни ечимини топишга йўналтирилиши билан бошқа фанлардан ажралиб туруши лозим деб топилди.

3. Академик лицей ва касб-хунар коллежларида кимё фанларини ўқитиш методларини танлашда фан бўйича касбий билимларни эгаллаш, асосий таъриф ва тушунчаларни ёдда сақлаш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда, уларни пухта ўзлаштириш баробарида тафаккурни ўстиришга, мустақил фикрлашга, кўпроқ ўйлашга, олинган билимларни амалиётда қўллашга қаратилган методларни танлашга алоҳида аҳамият бериш лозим деб эътироф этилди.

4. Касб-хунар коллежларида кимё фанларини ўқитишда интерфаол методлардан фойдаланиш шарт-шароитлари аниқланди.

5. Олинган натижалар фанлардан машғулотлар орлиб боришда, дарсларга мустақил топшириқларни ўйғунлаштириш, ўқувчиларда фанга қизиқиш уйғотиши, саволларда берилган масалаларга ижодий ёндашиши, ўз фикр мулоҳазаларини ҳаёт билан боғлаган ҳолда эркин баён этишлари учун замин яратиши ва шулардан келиб чиққан ҳолда ўзлаштириш кўрсаткичининг айниқса аълочи ўқувчилар ҳажмини оширишга олиб келишини кўрсатди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т.: Шарқ нашриёти, 1997.
2. Баркамол авлод орзуси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2000.
3. 2017-2022 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги фармони № ПФ-4947. – Тошкент, 2017. – № 6. – Б. 70. – № 20. – Б. 354.
4. Авлиёкулов Н.Ҳ. Замонавий ўқитиш технологиялари. – Тошкент, 2001.
5. Ишматов Қ. Педагогик технологиялар. – Наманган, 2004.
6. Азизхўжаева Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Тошкент, 2003.
7. Фарберман Б. Илғор педагогик технологиялар. – Т.: ФАН, 2001. – 146 б.
8. Раззоқов Д.Н., Қаюмова Ф.Э. «Замонавий таълим технологиялари» курси бўйича ўқув дастури. – Т.: 2004.
9. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003.
10. Мавлонова Р. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи, 2002.
11. Исмоилова З.К. Педагогикадан амалий машғулотлар. – Т.: Фан, 2001.
12. Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш. Ўқув-услубий қўлланма. Инновацион таълим технологиялари серияси. – Т.: «Иқтисодиёт» нашриёти, 2011. – 206 б.

13. 3522401-Кимёвий технология ва ишлаб чиқариш йўналиши «Ноорганик моддалар ва минерал ўғитлар технологияси» фанининг дастури./ Тузувчи Эргашева Д.А. – Т.: 2007. – Б.74-78 (ОЎМТВ нинг 2007 йил 9 февралдаги 24-сонли буйруғи билан тасдиқланган)
14. Shamshidinov I.Noorganik moddalar va mineral o'g'itlar texnologiyasi. ОО'МТВ ning 2011 yil 11 maydagi qaroriga muvofiq darslik sifatida chop etishga tavsiya etilgan. – Namangan, 2011. – 352 b.
15. Kattayev N. Kimyoviy texnologiya. – Т.: «Yangiyul polygraph service» MCHJ, 2008. – 432 b.
16. Мирзаев Ф., Отақўзиев Т., Якубов Ш. Ноорганик моддалар ва минерал ўғитлар технологияси. – Т. Талқин, 2007.
17. Васильев Б.Т. Отвагина М.И. Технология серной кислоты. – М.: Химия, 1985.
18. Амелин А.Г. Технология серной кислоты. – М.: Химия, 1983.
19. Исмаилов А.А., Отақўзиев Т.О., Исмоилов Н.П., Мирзаев Ф.М. Ноорганик моддалар кимёвий технологияси. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 336 б.
20. Основы химической технологии / Мухленов И.П., Горштейн А.Е., Тумаркина Е.С. Под ред. И.П.Мухленова. – М.: Высшая школа, 1991. – 463 с.
21. Кутепов А.М., Бондарева Т.И., Беренгартен М.Г. Общая химическая технология. – М.: Высшая школа, 1990.
22. Shamshidinov I.T., Mirzakulov X.Ch. Sulfat kislota ishlab chiqarish nazariyasi va texnologik hisoblari. – Т.: Iqtisod-moliya, 2017. – 248 b. (Darslik)
23. Крашенинников С.А., Кузнецова А.Г., Салтанова В.П., Сурков В.П., Яхонтова Е.Л. Технический анализ и контроль в производстве неорганических веществ. – М.: Высшая школа, 1986.
24. Исроилов Ж. Саноатнинг энг муҳим тармоқлари технологияси асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1978.
25. Захаров Л. Н. Техника безопасности в химических лабораториях. – Л.: Химия, 1991.
26. Насриддинова Т.Ю. Асқаров И.Р. Кимё ўқитишда меҳнат муҳофазаси ва ҳавфсизлик техникаси. – Т.: Ўқитувчи, 1995.
27. Интернет маълумотлари олинган сайтлар: